

DE BEROVING VAN DE JOODSE DIAMANTAIRES IN ANTWERPEN, 1940-1944. Belangen van de Duitse oorlogsindustrie versus ontjoodsingspolitiek ?

ERIC LAUREYS *

VIJFTIG JAAR LANG BLEEF DE ECONOMISCHE UITSLUITING EN DE BEROVING VAN JODEN ONDER HET NAZI-REGIME ZO GOED ALS ONBESTUDEERD, OMDAT FUNCTIONARISSEN EN ONDERNEMINGEN, DIE OP ÉÉN OF ANDERE WIJZE DAARBIJ BETROKKEN WAREN, HUN INVLOED NA DE OORLOG BEHIELDEN. ZIJ ZORGDEN ERVOOR DAT DE ROOF ZO WEINIG MOGELIJK TER SPRAKE KWAM. HIER KWAM PAS ROND 1997 VERANDERING IN TOEN DE JOODSE WERELDORGANISATIES EN DE AMERIKAANSE POLITIEK, IN HET KIELZOG VAN GROTE ADVOCATENBUREAUS DIE DE BELANGEN VAN UITGEWEKEN SLACHTOFFERS BEHARTIGDEN, DE ARCHIEFHOUDEERS DWONGEN HUN DOCUMENTEN VRIJ TE GEVEN. DEZE SITUATIE EFFENDE HET PAD VOOR EEN GRONDIG ONDERZOEK VAN DE BIJ UITSTEK JOODSE EN BOVENDIEN IN HET BELGISCH ECONOMISCH WEEFSEL VERANKERDE DIAMANTSECTOR.

I. Inleiding

In maart 1942 verklaarde de gevreesde Duitse vertrouwensman in diamantaangelegenheden William Frensel : “Ons doel is nu de joden uit te schakelen [uit de diamantnijverheid], maar om ons doel beter te bereiken moet men ze nog even dulden”¹. Deze verklaring roept vragen op. Waarom wenste Frensel de uitschakeling van de joodse diamantairs hoewel hij ze naar hartelust kon exploiteren ? Was hij een antisemiet, een gewetenloze opportunist of internaliseerde hij gewoonweg het toen gangbare nazi-discours ? Waarom moesten de joodse diamantairs bovendien nog even geduld worden ? Dit is een belangrijke uitspraak. Blijkbaar konden joden niet onmiddellijk uit de diamantnijverheid worden geweerd. Het is dus niet uitgesloten dat om bepaalde redenen de anti-joodse politiek van de Duitse bezetter werd aangepast, omzeild of uitgesteld. Dit is meteen ook het uitgangspunt van dit artikel. Hier kan ook de band worden gelegd met het theoretische debat tussen intentionalisten en functionalisten. Deze laatsten zijn de mening toegedaan dat de vestiging van het nazi-bewind chaotisch verliep en dat binnen deze chaos plaats werd gemaakt voor een niet vooraf geplande opportunistische behandeling van het jodenprobleem. Functionalisten benadrukken ook de autonomie van de verschillende machtsgroepen die deel uitmaakten van het Duitse bewind². Eén van deze groepen, de *Wehrmacht*, had meer aandacht voor militaire en economische dan wel voor raciale aangelegenheden³. Bij militaire bezettingsregimes zoals in België, Frankrijk, Scandinavië en Griekenland slaagde de *Wehrmacht* er in de SS de controle over de “ontjoodsing” te ontzeggen⁴. Het is dan ook de vraag of economische imperatieven de bovenhand kregen wanneer zij onverenigbaar waren met de anti-joodse politiek.

1 Rapport Frensel, s.d. (BO, nr. 497/230.035, Map 1).

2 IAN KERSHAW, *The nazi dictatorship*, Londen, 1985, p. 96-71.

3 MICHAEL MARRUS, *The Holocaust in History*, Londen, 1989, p. 68-69.

4 Tot bij de oprichting van de burgerlijke administratie in juli 1944.

Een andere drijfveer achter deze studie is de huidige politieke, mediatieke en bijgevolg ook wetenschappelijke belangstelling voor erfloze of achtergelaten 'joodse' goederen uit de bezettingstijd. In talrijke landen en ook in België werden commissies opgericht die zich over deze problematiek buigen. De analyse van de beroving van de joodse diamantairs is een eerste concrete bijdrage tot het schetsen van de ontvreemding van joods bezit in België. Talrijke aanvullende studies zijn in wording. In Nederland b.v. wees onderzoek al uit dat de diamantindustrie er tijdens de bezetting op een uitzonderlijke behandeling kon rekenen ⁵.

Over de ontvreemding van joods bezit in België waren tot hiertoe twee studies beschikbaar. Een baanbrekend artikel van Israël Schirman benadrukt vooral de 'legale' aspecten van de 'ontjoodsing'. Dit komt doordat Shirmans analyse vrij eenzijdig steunt op het eindverslag van de *Gruppe XII* van de Duitse militaire administratie ⁶. Raoul Hilberg wijdt in zijn boek over de vernietiging van de Europese joden een hoofdstuk aan de ontvreemding van joodse goederen in België ⁷. Hij raadpleegde archieven van het *Reichswirtschaftsministerium* te Berlijn waar verantwoordelijken voor het beheer van aangeslagen joodse vermogens in België hun beleid verdedigden. Ook bij Hilberg bleef het echter bij een summier overzicht. Grondige studies per sector met een analyse van de betrokken Duitse diensten zijn er nog niet. Twee gepubliceerde bronnen, een eerste van de diamantkroniekschrijver bij de *De Volksgazet*, Sam Emmerik en een tweede van een anonieme auteur, dateren beide uit de onmiddellijke na-oorlogse periode. Deze hoogst polemische werkjes dienen met veel voorbehoud te worden gehanteerd en vereisen bovendien een stevige voorkennis van de gebeurtenissen in de diamantnijverheid tijdens de bezetting. Zij vormden desalniettemin de basis voor de meeste verwijzingen naar de roof in de diamantnijverheid in de Belgische historiografie over de Tweede Wereldoorlog. Tenslotte produceerde Etienne Verhoeyen in 1993 een synthetische maar uiterst accurate schets van de organisatie van de diamantindustrie tijdens de bezetting ⁸.

Het onderwerp is dus zo goed als onaangeroerd voor wat zowel de algemene beroving van de joden als de roof binnen de diamantnijverheid zelf betreft. De ontoegankelijkheid van belangrijk archiefmateriaal en het feit dat talrijke stukken in het Duits werden opgesteld zijn vast niet vreemd aan deze situatie. De archieven van de Duitse militaire administratie voor België werden inderdaad ondergebracht in de *Archives nationales* te Parijs waar zij pas onlangs voor onderzoek werden vrijgegeven. Beperkt is ook de toegang

5 A.J. VAN DER LEEUW, "Die Aktion Bozenhardt & Co", in *Studies over Nederland in oorlogstijd*, 1972, Deel 1.
6 ISRAËL SHIRMAN, "Un aspect de la 'solution finale': la spoliation économique des juifs de Belgique", in *Cahiers d'histoire de la Seconde Guerre mondiale*, 1974, n° 3, p. 65-83.
7 RAOUL HILBERG, *The destruction of the European jews*, New York, 1985.
8 ETIENNE VERHOEYEN, *België Bezet 1940-1944. Een synthese*, Brussel, 1993.

tot de collecties van de Bestuursafdeling voor Oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu, van de Krijgsauditoraten en van de Administratie van de BTW, Registratie en Domeinen. Deze laatste omvatten archieven van de Belgische dienst van het Sekwester en van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (beheer van vijandelijk en joods vermogen).

Het gaat er vooral om aan te tonen dat het belang van het diamant voor Duitsland een weerslag had op de behandeling van de joodse diamantairs. Hiervoor moeten enerzijds de typische roofpatronen binnen deze sector in kaart worden gebracht om wederkerende economisch geïnspireerde invloedsfactoren af te zonderen en, anderzijds, dienen invloedsfluctuaties en conflicten onder de verschillende 'diamantautoriteiten' te worden bestudeerd om na te gaan in welke mate en wanneer economische beslommeringen de overhand kregen op zuiver antisemitische. Het kader werd bewust beperkt tot roofoangelegenheden. Een exhaustief beeld van de machtsverhoudingen tussen Belgische, joodse en de verschillende Duitse instanties en personen zou ons hier te ver leiden. Deze analyse, die slechts een eerste deel is van een globale studie die nog in de steigers staat, wordt afgerond met een beknopt profiel van de beroofde eigenaars naar nationaliteit, welstand en beroep.

• Beurslokaal.
(Foto Diamantmuseum Antwerpen)

Aspecten zoals de bestemming van een deel van de geroofde diamanten en die van de teruggevonden fondsen die door de Duitsers werden aangelegd na de verkoop van de geroofde diamanten worden niet behandeld.

II. Antwerpen, joodse migranten en diamant

Het uitgesproken joodse karakter van de Antwerpse diamantnijverheid op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog heeft geen uitgebreid betoog. In mei 1940 bestond het patronaat in deze sector voor niet minder dan 90 % uit Antwerpse joden. Over de joodse immigratie in België en haar verband met de verwerking en de verhandeling van diamanten in Antwerpen werden reeds talrijke werken geschreven⁹. Zo maakt de historicus Jean-Philippe Schreiber gewag van de aanwezigheid van klovers en slijpers in Antwerpen in de 15de eeuw. Belangrijke migraties naar België vonden hun oorsprong in Nederland (begin 19de eeuw) en in Oost-Europa (einde vorige eeuw en interbellum). Tussen het einde van de jaren twintig en mei 1940 zou het aantal joden in de diamantnijverheid zich hebben verzesvoudigd. Een elite van joodse fabrikanten, handelaars en bankiers stichtte de Diamantbeurzen waar diensten en producten op een efficiënte wijze werden gebundeld¹⁰. Joden onderhielden vooral talrijke contacten met het buitenland¹¹. De in- en uitvoer naar de Verenigde Staten, een uitgesproken joodse aangelegenheid, bracht begeerde harde valuta op voor België. Met uitzondering van de klievers, één van de beter betaalde beroeps categorieën waarin de (vooral Nederlandse) joden opvallend beter waren vertegenwoordigd, bleef het joodse aandeel geringer onder de diamantbewerkers¹². Hun aandeel bedroeg hooguit 15 à 20 %¹³. Hoewel deze vaak dynamische migranten de Belgische diamantnijverheid tot de gekende ontplooiing brachten, werden zij vaak op een latent antisemitisme onthaald dat extra werd aangewakkerd door de crisis van 1929 en de komst van talrijke gevluchte joodse diamantarbeiders uit nazi-Duitsland, een evolutie die de sociale wedijver tussen joden en niet-joden tot een hoogtepunt dreef¹⁴. De internationale joodse organisaties reageerden met een boycot van Duitse producten en in de Antwerpse diamantmid-

9 RUDI VAN DOORSLAER, *Kinderen van het getto – joodse revolutionairen in België (1925-1940)*, Antwerpen, 1996.

10 H., G., SH., *Les bourses de diamant*, s.d. (SOMA, SERA, nr. 55 2261, B VII / 07-14) : De joodse invloed was vooral voelbaar in de vier grote beurzen : De Vrije Diamanthandel, de Antwerpse Diamantkring, de Beurs voor Diamanthandel en de Diamantclub van Antwerpen. Hun gemeenschappelijk ledenbestand bestond voor 80 à 90 % uit joden. In de vijfde club, de Fortunia, was de joodse invloed te verwaarlozen. De leden van Fortunia genoten geen hoog aanzien.

11 MARTINE VERMANDERE, *Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerkerbond van België*, Antwerpen, 1995, p. 51, 61.

12 RUDI VAN DOORSLAER, *Kinderen...*, p. 73.

13 Nota Holstein, 7.X.1940 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. A/40-72-2).

14 RUDI VAN DOORSLAER, "Les enfants du ghetto, l'immigration juive communiste en Belgique et la quête de la modernité 1925-1940", in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925-1945*, Brussel, 1993, p. 74.

dens werd een verbod uitgevaardigd op het laten verwerken van diamanten in Duitsland, wat kwaad bloed zette bij sommige 'Duitsgezinden'¹⁵. Een aantal jodenhaters heetten de Duitse bezetter dan ook welkom en nodigden deze uit tot een snelle 'ontjoodsing' van de diamantnijverheid¹⁶.

Het klinkt paradoxaal, maar de Duitse bezetter erkende uitdrukkelijk het belang van de joodse diamantairs voor de bevoorrading van de Duitse oorlogseconomie. Hoewel voor de bezetter de uitschakeling van deze groep wenselijk was, werd in zekere mate rekening gehouden met de leemtes die zijn verdwijning zou teweegbrengen: vakkennis en commercieel 'aanvoelingsvermogen', een traditioneel gevestigd internationaal afzetgebied en gunstige banden met inkoopcentrales en banken¹⁷. De joodse diamantairs waren de sleutel tot de bevoorrading met sierdiamanten, industriële diamanten en boort, waarnaar de vraag tijdens de oorlog fel was gestegen. De vraag naar geslepen sierdiamant liep vooral in de Verenigde Staten fors op omdat die in oorlogstijd beschouwd werd als een waardebestedige devies, begeerd als beleggings- en speculatiesmiddel¹⁸. Het is evident dat deze deviezenbron voor de Duitsers niet mocht opdrogen. Hun grondstoffenvoorziening was volledig afhankelijk van de beschikbaarheid van harde valuta. Industriële diamant was onontbeerlijk voor de Duitse oorlogsindustrie. Vooral voor de vervaardiging van harde metaalsoorten en optische apparaten. Tenslotte is er nog *boort* of boort, diamant die niet tot sierdiamant kan worden geslepen of in werktuigmachines kan worden verwerkt. Hij wordt gerecupereerd uit de afval van diamantproductie of uit minderwaardige ruwe diamant en wordt gebruikt om de overige diamant te slijpen. Daarom was boort eveneens een fel gevraagd handelsartikel¹⁹. Voor de Duitsers was de uitschakeling van de joden, die de handel in deze producten in overgrote mate beheersten, op zijn minst problematisch²⁰. Het belang van de Belgische diamantnijverheid moet nog extra worden benadrukt omdat 80 % van de wereldproductie van de hoger beschreven producten voor verwerking in Antwerpen terecht kwam. De handel in ruwe diamanten was de enige handel die buiten de controle van de Antwerpse joden viel. Maar liefst 96 % van de ruwe diamantproductie in de wereld werd in Londen verhandeld door de monopolistische *Diamond Trading Company*.

15 JEAN PHILIPPE SCHREIBER, "L'attitude des juifs en Belgique face au nazisme : le boycottage économique (1933-1939)", in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925 / 1945*, Brussel, p. 90.

16 Dossier Hellings, s.d. (AN, *Gruppe 1, Referat 2*, nr. AJ/40-72-10V).

17 *Volk en Staat*, 29.VI.1944.

18 *Kölnische Zeitung*, 9.XII.1943.

19 JOHANNES URBANEK, *Erfassung der Bestände an Industriediamanten in Belgien*, 25.VI.1940 (AN, *Gruppe 1, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

20 Nota Frensel, 3.I.1941 (BO, nr. 497/230.035, Map 2).

III. De Belgische diamantnijverheid en de Duitse bezetting

Uit het vorige blijkt reeds duidelijk dat het Duitse Militair Bestuur (*Militärverwaltung* of MV), eenmaal in Brussel gevestigd, alles in het werk zou stellen om de diamantsector te controleren. Twee groepen van de economische afdeling (*Wirtschaftsabteilung*) van de MV, *Gruppe I-Gewerbliche Wirtschaft* (bedrijfsleven) en *Gruppe XII-Feind- und Judenvermögen* (beheer van gesekwesteerde vijandelijke en joodse goederen) werden daarmee belast²¹. Het *Referat für diamant* maakte deel uit van de onderafdeling *Steine und Erde* van de *Gruppe I*. Zijn taak bestond erin, binnen het ambtsgebied van de militaire bevelhebber, over de sturing van de diamantindustrie en de bestemming van diamantvoorraden te waken. *Gruppe XII* hield toezicht op het beheer en de bestemming van verbeurd verklaarde goederen of goederen waarvan de beschikking werd beperkt krachtens verordeningen inzake vijandelijk en joods bezit. Als vijandelijk werd beschouwd al wie staatsburger was van een land in oorlog met Duitsland of alle personen die het door de Duitsers bezette gebied waren ontvlucht en een onderkomen in een vijandelijk land hadden gevonden. Hetzelfde gold voor ondernemingen of verenigingen. De patrimonialia van deze personen, ondernemingen en verenigingen werden dan onder sekwestre geplaatst. Het sekwestre van het joodse vermogen komt verder uitvoeriger aan bod.

Aan het hoofd van de *Gruppe I* stond aanvankelijk *Oberkriegsverwaltungsrat* (OKVR) Dr. Jaeck en in 1943 OKVR Dr. Krause. *Stellvertreter, Kriegsverwaltungsrat* (KVR) Karl Holstein behoorde tot het *Referat 2 Steine und Erde* van de *Gruppe I* dat gevestigd was in de Wetstraat 16 te Brussel. Holstein was nauw betrokken bij het sturen en de controle van de diamantsector²². Het hoofd van de *Gruppe XII* was OKVR Dr. Pichier. Op het lokale niveau werd het militaire bestuur vertegenwoordigd door *Feldkommandanturen* (FK). Het belang van de Antwerpse haven leidde tot de vestiging van een bijzondere afvaardiging van de *Wirtschaftsabteilung* uit Brussel bij de FK Antwerpen²³. Deze *Aussenstelle* (filiaal) van de Brusselse *Oberfeldkommandantur* (OFK) 672 beschikte eveneens over een bijzonder mandaat om controle uit te oefenen over de diamantnijverheid²⁴. Einde 1940 werd het filiaal vervangen door de autonome FK 520. Bij de FK 520 werd KVR Tidemann Ulrich Lemberg door de *Gruppe I* gedetacheerd als hoofdreferendaris in diamantaangelegenheden. Lemberg werd door de *Militärverwaltung* met absolute beslissingsmacht gemandateerd, maar werkte nauw samen met Holstein²⁵. Aanvankelijk diende de referendaris zich niet in te laten met joodse vraagstukken. De eerste maat-

21 Zie Figuur 1.

22 PATRICK TEJRES, *Het Duits Militair Bestuur tijdens de Tweede Wereldoorlog in België en Noord-Frankrijk. Een beschrijving en analyse van de structuur en de bevoegdheden vanuit militair-organisatorisch oogpunt*, Licentiaatsverhandeling UG, 1997, p. XV, 166, 70.

23 J. GÉRARD-LIBOIS & J. GOTOVITCH, *Lan 40. La Belgique occupée*, Brussel, 1971, p. 140.

24 De OFK 672 *Aussenstelle* Antwerpen was gevestigd in de Korte Gasthuisstraat 36 te Antwerpen.

25 Nota voor Krijgsauditeur Schoonen, 25.V.1945 (BO, nr. 497/230.035, Map 3).

regelen hadden dan ook eerder betrekking op de reorganisatie van de diamantnijverheid naar Duits corporatistisch model.

Om de Belgische economie beter in de Duitse oorlogseconomie in te schakelen en op termijn in de continentale economische ruimte onder Duitse leiding te integreren, werd een centraal geleid systeem naar Duits corporatistisch model ingevoerd. Bestellingen, verkopen en grondstoffenverdeling moesten rationeel worden gestuurd. In de nijverheid werden daartoe per sector warencentrales opgericht waarbij de producenten verplicht moesten aansluiten²⁶. Overeenkomstig de algemene bezettingspolitiek streefde men er evenwel naar de uitvoering van het beheer van de warencentrales aan Belgen toe te vertrouwen. De Duitsers beschikten immers niet over voldoende gespecialiseerd personeel om in elk bedrijf de zaken te controleren. Enkel een vertegenwoordiger van de *Wirtschaftsabteilung* zou worden gedetacheerd om een oogje in het zeil te houden. Verder zou men er naar streven zoveel mogelijk sleutelposities aan Belgische medewerkers toe te vertrouwen. Aangezien de warencentrales in de organisatie van het economisch leven een sleutelrol zouden spelen, gingen de Belgische industriëlen meestal op het Duitse aanbod in. De Duitse politiek sloot perfect aan op de Belgische 'politiek van het minste kwaad'.

Om een volledige Duitse overname van de diamantsector te vermijden werd participatie aan de warencentrales wenselijk geacht²⁷. Het distributienet en de oorspronkelijke sociale structuur van de Belgische diamantnijverheid werden grondig gewijzigd om alle in Duitse ogen nutteloze activiteiten uit te schakelen en de Duitse controle op de exploitatie van de diamanten te waarborgen²⁸. In afwachting van de oprichting van een warencentrale voor het diamant, waar heel wat voorbereidend werk aan voorafging, werden deze taken toevertrouwd aan een bijzondere afdeling van de OFK 672 *Aussenstelle Antwerpen*: de *Diamantkontrollestelle*, gevestigd in de Beurs voor Diamanthandel in de Pelikaanstraat 78. De leiding werd toevertrouwd aan een doorgewinterde diamanthandelaar en vertrouwensman van de Duitse diensten, William Frensel²⁹.

26 DIRK LUYTEN, *Burgers boven elke verdenking. Vervolg van de economische collaboratie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1996, p. 240: Tot aan het besluit van 2 september 1940 sprak men van *Warenstellen* naar de Duitse verordening waarop ze waren gebaseerd. Na 2 september werd de naam warencentrales gebruikt. Het ging echter steeds om dezelfde instanties.

27 *Idem*, p. 26, 222.

28 Lemberg aan Holstein (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

29 William Frensel (*Hannover 8/12/1877 - †Antwerpen 17/5/1944) verbleef in België tussen 1901 en 1918 en vervolgens vanaf 1929 tot aan zijn overlijden. Frensel, die met een Belgische huwde, spioneerde, smokkelde en fraudeerde in opdracht van de Duitse *Reichsstelle* en het Duitse *Generalkonsulat* in Antwerpen. Tijdens de Achttiendaagse Veldtocht werd hij in België en vervolgens in Frankrijk opgesloten. Uiteindelijk overleed Frensel aan kwalen die hij hieraan had overgehouden. Frensel werd met alle eer begraven. Het repressief dossier Frensel werd bij het Krijgsauditoraat van Antwerpen samengesteld na een klacht ingediend door de 'Onderzoeksc commissie voor de Diamantnijverheid en -handel'. Op 23 mei 1946 werd het dossier zonder gevolg geklasseerd ten gevolge van zijn overlijden.

- De Frensel op bezoek bij Breugelmans op het Hof ter Tanghe te Kontich. (Foto Bestuursafdeling voor Oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu, 497/230.035, Affaire Frensel - Diamantkontroll, classeur 1 (1325))

Hij werd bijgestaan door een vertegenwoordiger van de Duitse oorlogsindustrie, Johannes Urbanek en de Duitsgezinde Belgische diamantair, Gustaaf Breugelmans³⁰. In november 1940 werd de *Diamantkontrollestelle* opgeheven om op 30 januari 1941 door de Diamantcentrale te worden vervangen³¹. Albert Michielsen, de kabinetschef van de Secretaris-generaal van Economische Zaken Victor Leemans, werd door Lemberg met die oprichting belast en zelf als leider ervan aangesteld. De administratieve zetel van de Diamantcentrale, Diamantcontrole genoemd, werd één dag later te Antwerpen opgericht. Ditmaal werd het beheer toevertrouwd aan het belangrijkste extractiebedrijf van ruwe diamant voor industriële doeleinden ter wereld, het Belgische *Société Internationale Forestière et Minière du Congo (Forminière)*³². Vorsteher of hoofd van de Diamantcontrole werd dan ook de directeur van het Antwerpse filiaal van de *Forminière*, Joseph Dewyspelaere. De *Geschäftsführer* of bestuurder van de Diamantcontrole werd Joseph Van Rijkevorsel, directeur van de Antwerpse Diamantbank (beide ondernemingen behoorden tot de groep van de *Société Générale*). Frensel

30 Gustaaf Breugelmans was een mislukte diamantair die pas tijdens de oorlog een aanzienlijk fortuin wist op te bouwen. Hij was ooit liberaal gemeenteraadslid van Hove (Zuid-Antwerpen). Tijdens de oorlog was hij voorzitter van Fortunia.

31 Getuigenis Verstringen, 21.IX.1944 (BO, nr. 497/230.035, Map 2).

32 Samenvattend verslag Lemberg, 15.X.1940 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

werd overgeheveld van de *Diamantkontrollestelle* naar de Diamantcontrole waar hij voor rekening van de militair bestuur een oogje in het zeil hield. Al deze personen waren verantwoording verschuldigd aan de *Kommissar für die Diamant-Wirtschaft in Belgien* KVR Lemberg³³.

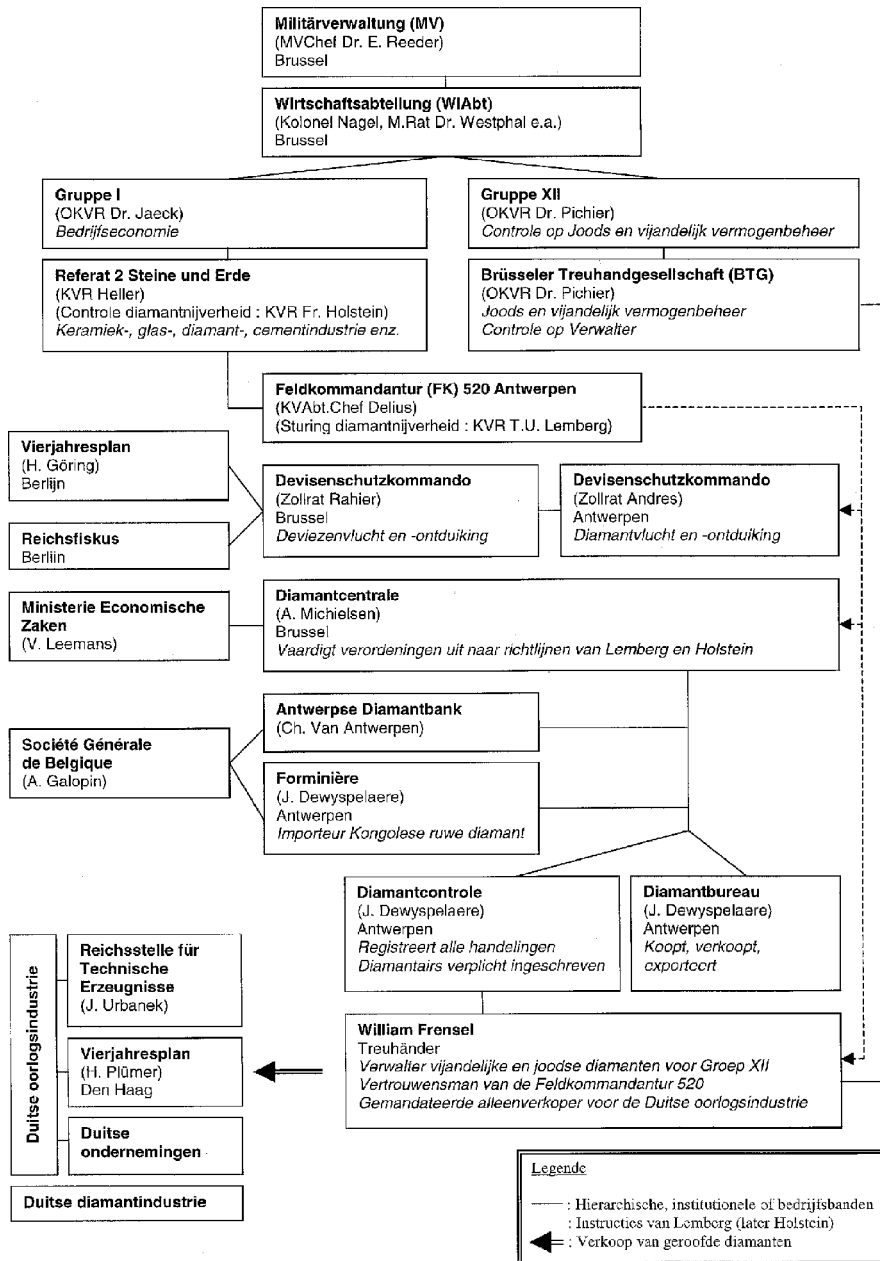
De Diamantcontrole moest de leider van de Diamantcentrale bijstaan bij het leiden en controleren van de diamanthandel en de bewerking van diamanten ondersteunen met het oog op de ontwikkeling en de uitbreiding van de Belgische diamantindustrie. Dit was slechts een façade. Het ging er de Duitsers vooral om een beter beeld te krijgen van de bestaande diamantreserves. Ondernemingen die handel dreven in diamant en desnoods ook bewerkten of financierden moesten zich bij de Diamantcontrole laten inschrijven. Er werden vanuit de Diamantcontrole meteen ook richtlijnen uitgevaardigd betreffende de handelsactiviteiten. De essentie van deze richtlijnen bestond erin dat industriële diamant en boort exclusief moest worden voorbehouden aan de *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse* (RSTE) en dat geslepen diamant moest dienen om deviezen of de tegenwaarde aan ruwe diamant in de wacht te slepen³⁴. Om de goede uitvoering van deze richtlijnen te controleren waren de ingeschreven diamantairs verplicht voorraden en handelingen (verkoop, aankoop, levering, gebruik, verbruik, bewerking, verpanding en in commissie geven van diamanten) te melden. Geregistreerde ondernemingen waren eveneens aan een verklikingsplicht i.v.m. diamantbewegingen bij derden onderworpen³⁵. Op 14 juni 1941 kwam een derde instelling het triumviraat vervolledigen. Het Diamantbureau werd door het Belgische Ministerie van Economische Zaken in het leven geroepen om als centraal verkoopbureau te fungeren. In de praktijk ging het eerder om een filiaal van de Diamantcontrole en dus van de *Forminière*. De opdracht van het Diamantbureau bestond in de regelmatige bevoorrading van de markt en de controle van de prijzen. Dewyspelaere werd naast zijn aanstelling als hoofd van de Diamantcontrole ook nog tot directeur van het Diamantbureau benoemd.

33 Holstein aan KVR Abt. Chef Keyser, 2.XII.1940 (AN, *Gruppe 1, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

34 *Anordnung Nr 1 des Kommissars für die Diamant-Wirtschaft in Belgien*, s.d. (AN, *Gruppe 1, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

35 *Geschäftsordnung der Warenstelle Diamant*, s.d. (AN, *Gruppe 1, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

Figuur 1
De verantwoordelijken voor de diamantnijverheid
(op 30 april 1942) (liquidatie van de diamantondernemingen)

IV. ‘Ontjoodsing’ en roof in de Belgische economie

De diamantindustrie viel in essentie geen bijzondere behandeling te beurt. Net als andere economische sectoren werd deze nijverheid onderworpen aan een verregaande reorganisatie en exploitatie. Hoewel de beroving en de uitsluiting van de joden in de Belgische economie in de ogen van de Duitse bezetter integraal deel uitmaakten van deze ‘economische exploitatie’, zal echter resoluut het onderscheid worden gemaakt tussen de algemene exploitatie van de diamantnijverheid (die in dit artikel niet behandeld wordt) en de beroving van de joodse diamantairs. Anti-joodse verordeningen zorgden ervoor dat deze operaties van een legalistisch kleedje werden voorzien. De ‘wettelijke’ aard van het Duitse optreden wordt in rapporten uit die tijd overmatig benadrukt en dreigt steeds de eigenlijke praktijk van de roof te verdoezelen. Die georganiseerde plundering wordt op dit ogenblik echter nog druk onderzocht en moet binnen afzienbare tijd uitmonden in een aantal publicaties. Voorlopig blijft daarom de vergelijking tussen de roof in de diamantnijverheid en in andere sectoren moeilijk.

Aanvankelijk onthielden de bezettingsautoriteiten zich ervan economische uitzonderingsmaatregelen tegen de joodse bevolking te nemen. Men wilde de Belgische publieke opinie niet tegen de borst stuiten en de “vrijwillige medewerking” van de Belgische administratie en industrie verkrijgen. Ondertussen toonde een door de *Militärverwaltung* uitgevoerde studie aan dat de joodse invloed in de Belgische economie buiten de Antwerpse diamantindustrie vrij beperkt was³⁶. In november 1940 nodigde het legeropperkommando het militair bestuur uit om aan een versneld tempo tot de zuivering van de Belgische economie over te gaan. Vrijgekomen goederen en waarden kwamen het *Reich* of de Duitse troepen toe. In een eerste fase trachtte men vruchteloos de lokale autoriteiten voor de kar te spannen door de ‘ontjoodsing’ te laten doorvoeren aan de hand van de autochtone wetgeving. In een tweede fase kwamen er de reeds besproken verordeningen bij te pas. Een analyse van de volledige verzameling verordeningen zou ons hier te ver leiden. Samengevat kan worden gesteld dat vier hoofdverordeningen de verschillende roofstadia bepaalden. Krachtens de verordeningen van 28 oktober en 16 november 1940 moest joods patrimonium aangegeven worden. Vervolgens luiden de twee verordeningen van 31 mei 1941 de ‘ontjoodsing’/liquidatie van joodse ondernemingen en de beslagname van het patrimonium in³⁷. De toepassing van deze verordeningen werd toevertrouwd aan de *Gruppe I* (sturing van de Belgische diamantnijverheid) en aan de *Gruppe XII* die vooral optrad na de liquidatie van de ondernemingen. Aangeslagen of geblokkeerde eigendommen die aan de *Gruppe XII* werden toevertrouwd betroffen vijandelijk eigendom, joods eigendom, goederen die

36 Rapport Pichier, *Schlubbericht Gruppe XII Feind- und Judenvermögen*, s.d. (SOMA, GRMA).

37 Voor een uitgebreide ontleding van wat onder ‘ontjoodsing’ moet worden verstaan, zie E. LAUREYS, *Kritische studie van het rapport van de Gruppe XII*, Tussentijds verslag onderzoeksproject joodse goederen, SOMA, Brussel, 1999.

voorbehouden werden voor het *Reich* en zgn. “andere eigendommen” (meubels, huishoudelijke toestellen enz.). Controle over de beschikking van gebouwen werd laattijdig waargenomen door de OFK en de FK. Het militair bestuur kwam daar enkel tussenbeide in gevallen van betwisting of wettelijke vervolging. De *Allgemeine Wahren-verkehrsgesellschaft GmbH*, belast met de onmiddellijke recuperatie van bestaande strategische voorraden die bij de aanvang van de bezetting werden aangetroffen, was niet aan de controle van de *Gruppe XII* onderworpen.

Er werd reeds op gewezen dat het militair bestuur de Belgische administratie er niet toe had kunnen bewegen de Duitse verordeningen uit te voeren. Het werd eveneens geconfronteerd met de weigering tot samenwerking vanwege Belgische gerechtshoven en curatoren en opteerde daarom voor een beheer van de aangeslagen patrimonialia door Duitse commissarissen-beheerders (*Verwalter*), hetzij om ze te liquideren of te verkopen, hetzij om ze te laten opbrengen. De *Verwalter* werden op aanraden van de *Landesgruppe Belgien der NSDAP* door het militair bestuur aangeworven en handelden volledig onder zijn controle. Zij werden bovendien *gescreeud* door de *Sicherheitspolizei* (SiPo), de *Sicherheitsdienst* (SD) en de *Abwehr* (contraspionage). *Verwalter* die het beheer van banken en verzekeringsmaatschappijen waarnamen, stonden onder de bevoegdheid van *Gruppe VIII* terwijl de FK en OFK *Verwalter* voor het beheer van gebouwen buiten de grote steden aanduiden. In de mate dat zij echter te doen hadden met joodse goederen bleef in deze uitzonderingsgevallen de onrechtstreekse controle van de *Gruppe XII* van toepassing. Alle *Verwalter* gingen een contractuele en dus herroepbare band aan met het militair bestuur en maakten bijgevolg integraal deel uit van de *Wehrmacht*. Zij werden belast met de directie van joodse ondernemingen en het beheer van joodse goederen of goederen die ten dele als joods werden verklaard. In het bijzonder werd van de *Verwalter* verwacht dat hij zijn taak zorgzaam en gewetensvol zou uitvoeren. Zo werd het product dat voortvloeide uit het beheer van de goederen gebruikt om onderhoudswerken uit te voeren of schuldeisers (inclusief de Belgische fiscus) te betalen. Schade berokkend aan de onderneming onder beheer van een *Verwalter*, kon echter niet op deze laatste worden verhaald indien kon worden aangetoond dat hij de verordeningen getrouw toepaste. Het loon van de *Verwalter* steunde op een bijzondere belasting die werd geheven op de beheerde onderneming. Dit loon was dan ook onderhevig aan de schommelingen van het bedrijfsresultaat.

Al snel bleek dat bepaalde problemen i.v.m. het beheer van schuldeisen, aandelen, liquidaties, belastingen en lonen de competenties van één enkele *Verwalter* overstegen. Het militair bestuur besloot daarom een centrale trustmaatschappij op te richten. Zo nam de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) vanaf 12 oktober 1940 grotendeels het roer over van de individuele *Verwalter*, steeds onder strikte controle van de *Gruppe XII*. In de zomer 1942, uiterekend op het ogenblik dat de deportaties hun hoogtepunt bereikten, werd bovendien in de schoot van de *Treuhandgesellschaft* een afdeling *Sammelverwaltung* opgericht die 12 *Verwalter* verving. De bestuurders van de *Treuhandgesellschaft* waren bijna uitsluitend hoge ambtenaren uit de *Wirtschaftsabteilung* en

- Aandeel van de Diamantclub van Antwerpen.
(Ministerie van Financiën, Dienst van het Sekwester, FL 78.220, sekwester individuele onderrekeningen Frensel)

méer bepaald uit de *Gruppe XII* zoals *Leiter* Pichier. De instelling was bovendien op hetzelfde adres gehuisvest als de *Gruppe XII* in het Shellhouse op de Cantersteen 47 te Brussel ³⁸. Ze werd belast met het opsporen van vijandelijke en joodse invloeden binnen de Belgische economie. Opgespoorde ondernemingen ondergingen vervolgens een gedetailleerde audit om rentabiliteit, waarde en geleden oorlogsschade vast te leggen. Hun banden met andere, Belgische, Duitse of vijandelijke ondernemingen werden in kaart gebracht. Gedelegeerde bestuurders en actief gebleven *Verwalter* werden onder controle geplaatst.

De *Treuhandgesellschaft* werd eveneens de beheerder van tal van “niet-actieve goederencomplexen” zoals vijandelijke schuldvorderingen, joodse bankrekeningen, aandelendeps enz. Haar belangrijkste taak was het rechtstreekse beheer van talrijke ondernemingen. In deze taak werd ze naast de *Verwalter* eveneens bijgestaan door een aantal banken. Deze banken die ofwel als vijandelijk patrimonium onder *Verwaltung* werden geplaatst, ofwel filialen waren van Duitse financiële instellingen, ontvingen het product van het beheer van de vijandelijke en joodse vermogens en namen er het portefeuillebeheer van waar. De *Treuhandgesellschaft* hief 1 à 2% op de *Verwaltungsomzet* om de eigen kosten te dekken, terwijl de rest van de door de *Verwaltung* gegenereerde sommen via het betalingsbureau van het militair bestuur aan het *Reich* werd doorgestort ³⁹.

De ‘ontjoodsing’ van de Belgische economie wordt in het eindverslag van de *Gruppe XII* steeds zó voorgesteld alsof het ging om een gezonde, noodzakelijke en economisch gegronde sanering “*bei denen allein die Übersicht über das fachliche und Kriegsnotwendige Bedürfnis des Fortbestehens eines Betriebes lag*”. Na twee saneringsfasen, tegen het midden van 1942, bleven er nog slechts een handvol – meestal industriële bedrijven – economisch actief. De ontjoodsing hield vooral lelijk huis onder de handelsbedrijven en de kleinere minder belangrijke industriële bedrijven die vooral tot de textiel-, bont- en ledersectoren behoorden. De opbrengst van de roof of de gedwongen verkoop werd op geblokkeerde rekeningen in naam van de joodse rechthebbende bij diens bank geplaatst. Deze bedragen werden later in hoofdzaak overgeheveld naar de *Société française de Banque et Dépôts* (SFBP) – een ‘vijandelijke’ bank. Waardepapieren en liquiditeiten die bij te liquideren bedrijven in beslag werden genomen, belandden eveneens bij voormelde bank of bij de *Westbank* (een succursaal van de *Bank der Deutschen Arbeit*, de bank van de NSDAP). Deze fondsen werden geplaatst op fiduciaire- of trustrekeningen, op hun beurt onderverdeeld in een aantal geblokkeerde onderrekeningen op naam van de rechthebbenden. Inderdaad, de *Treuhandgesellschaft* was gemandateerd met het beheer van die vermogens, maar kon er niet over beschikken.

38 Rapport Drath, *Geschäftsbericht über das 1. und 2. Geschäftsjahr der BTG SPRL Brüssel, Cantersteen 47 vom 12.10.1940 - 31.12.1942*, 10.V.1943 (AN, *Gruppe 1, Referat 2*, nr. AJ/40-7-14G).

39 Voorlopige nota van Alfred Pranger over de BTG, 10.XI.1944 (ME, Sekwester, *Ennemi 12 BTG, DG*).

V. 'Ontjoodsing' en roof in de Belgische diamantnijverheid

Uit het voorgaande blijkt dat economische beslommingen nauw met de de 'ontjoodsingspolitiek' verweven waren. In sommige gevallen werd de onderneming of het patrimonium niet geliquideerd maar integendeel behouden om te renderen. Bij de 'ontjoodsing' werd in niet geringe mate rekening gehouden met de bijzondere belangen van de diamantnijverheid voor de Duitse oorlogsindustrie die o.a. een vlotte toegang tot diamantvoorraden veronderstelden. Vooral de vraag naar industriële diamant was groot omdat die nodig was voor bepaalde toepassingen in de oorlogsindustrie. Ook geslepen diamant werd begeerd omdat de verkoop ervan in het buitenland deviezen opbracht die nodig waren om strategisch belangrijke grondstoffen aan te kopen.

Het "charme-offensief", mei - oktober 1940

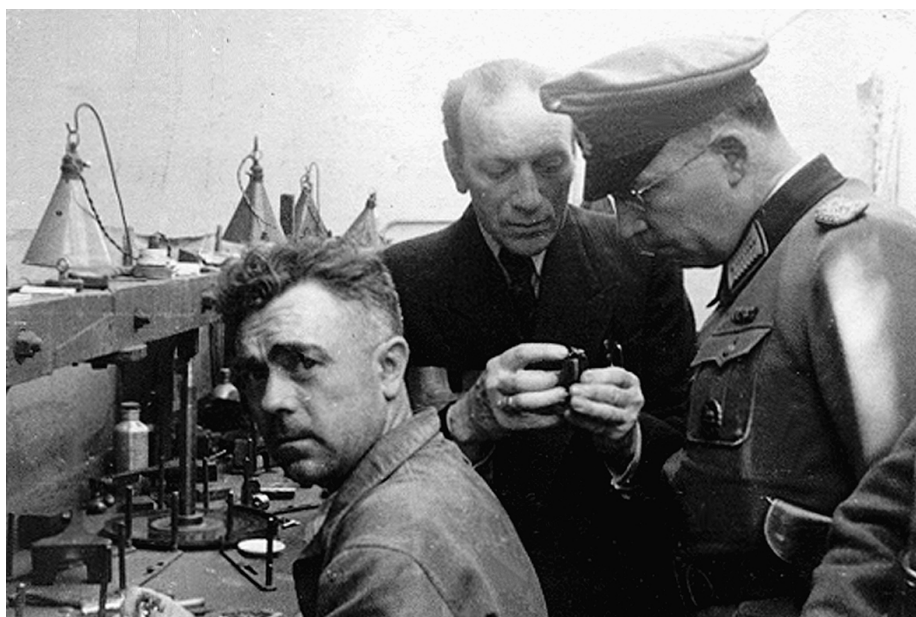
Het antwoord op de Duitse behoefte aan diamanten bevond zich in Antwerpen en in mindere mate in Amsterdam. Om de Antwerpse diamantnijverheid af te stellen op de Duitse noden was echter enige behoedzaamheid vereist. Men moest streven naar zoveel mogelijk medewerking uit de sector zelf en vertrouwen wekken om diamantvlucht en -ontduiking te verijdelen. Tenslotte koesterden de Duitsers de hoop dat de naar Frankrijk gevluchte diamantairs met hun niet onaanzienlijke voorraden zouden terugkeren. Zolang de hoop op de repatriëring van voorraden bestond, weerhielden de Duitsers zich ervan de diamantsector zonder meer leeg te plunderen. Om de bevoorrading met diamanten vanuit Antwerpen te optimaliseren, verkozen de Duitse autoriteiten aanvankelijk een 'vriendelijke' aanpak. Het *Devisenschutzkommando* dat niet rechtstreeks met het militair bestuur doch eerder met het *Vierjahresplan* verbonden was, werd met die opdracht belast⁴⁰. Het was sinds het binnenvallen van de Duitse troepen betrokken bij het in beslagnemen van strategisch belangrijke grondstoffen, de zogenaamde *Spar- und Mangelgüter*. Nog vóór augustus 1940 bracht deze plunderoperatie in België tot 60.000 ton industriële goederen op⁴¹. Ook zo'n 32.000 karaat (Kt)⁴² industriële en geslepen diamant werd in deze fase van de oorlog buitgemaakt en "in veiligheid" gebracht⁴³. De militaire overheden en dus de OFK 672 lieten het plunderen door het *Devisenschutzkommando* stoppen.

40 COMMISSION ON JEWISH ASSETS IN SWEDEN AT THE TIME OF THE SECOND WORLD WAR, *The Nazigold and the Swedish Riksbank*, Interim report, augustus 1998, p. 37 : "In the occupied western countries, specially appointed mobile SS units, *Devisenschutzkommandos*, also operated. These units appear to have been most immediately authorised by several bodies apart from the SS, e.g. the Four-Year Plan".

41 ETIENNE VERHOEYEN, *België...*, p. 10.

42 Eén Karaat = 0,2 gr. of 5.000 Kt = 1 Kilo.

43 Delius aan *Devisenschutzkommando*-Antwerpen, 6.X.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. A/J/40 - 73-1a).

- Gustaaf Breugelmans en een Duits officier tijdens een bezoek aan de diamantzagerij Adriaensens, Embrechtstraat 27, Deurne.
(Foto Auditoraat Generaal 311B49, Breugelmans, Zaak 557/797)

Ondertussen werd beraadslaagd over een middel om de bestaande voorraden te lokaliseren en onder Duits toezicht te plaatsen. Zonder grondige controle over deze voorraden kon diamantvlucht en -ontduiking onmogelijk gestopt worden. Lemberg gaf de voorkeur aan een verplichte aangifte van alle diamantvoorraden⁴⁴. Om de goede samenwerking met het *Devisenschutzkommando* niet op de helling te zetten, werd besloten die aangifte bij het *Devisenschutzkommando* te laten uitvoeren. De reeds in beslag genomen goederen werden overgekocht door de *Diamantkontrollestelle* die de industriële diamant ter beschikking stelde van de Duitse oorlogsindustrie en de sierdiamanten voor doorverkoop aan Gustaaf Breugelmans leverde⁴⁵. Alle door de verordening bepaalde waren moesten naar type, hoeveelheid, waarde in Belgische frank en bewaarplaats vóór 10 juli 1940 aangegeven worden. Die datum werd later naar 10 augustus 1940 verlegd. Waren die behoorden aan gevluchte personen of die na 31 augustus 1939 (vijandelijk vermogen) in het buitenland verbleven, kwamen eveneens voor aangifte in aanmerking. De straf voor het niet-opdagen bestond uit een boete of

⁴⁴ Verordening van 5 juli 1940 van de OFK 672 *Aussenstelle Antwerpen*.

⁴⁵ Ernst Cremer, exportverantwoordelijke Diamantclub aan *Oberzollrat Rahir, Leiter des Devisenschutzkommando für Belgien*, 30.XI.1940 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40 - 73-1a).

• Gustaaf Breugelmans tijdens een bezoek aan de diamantzagerij Adriaensens, Embrechtstraat 27, Deurne. (Foto Auditoraat Generaal 311B49, Breugelmans, Zaak 557/797)

internering en niet aangegeven waren konden worden aangeslagen. Uit een anoniem rapport dat na de oorlog werd opgesteld ter attentie van de Krijgsauditeur die belast was met de strafzaak Frensel, blijkt duidelijk onbegrip over de gewillige houding van vooral de Israëlitische diamantairs inzake de aangifteplicht⁴⁶. De aangegeven waar vertegenwoordigde echter slechts een fractie van wat werkelijk beschikbaar was. Talrijke stenen werden verborgen en andere werden op de zwarte markt verhandeld. Het was de taak van het *Devisenschutzkommando* ze op te sporen. Lemberg was echter zó terughoudend om strafmaatregelen te nemen dat de overtreders in feite tot aan de oprichting van de Diamantcontrole (31 januari 1941) werden geamnestieerd⁴⁷. Inmiddels konden de in Frankrijk verblijvende diamantairs terug naar België worden gelokt.

De roof van de diamanten was echter niet steeds wat men zich daarbij voorstelt. Niettegenstaande de bestaande reglementering die een regelrechte beslagname mogelijk maakte, verkoos men de industriële diamant, weliswaar aan lage prijzen, te kopen. Er werd in het begin van de bezetting een algemeen verbod uitgevaardigd op de

⁴⁶ Rapport, 25.V.1945 (BO, nr. 497/230.035, Map 3).

⁴⁷ Nota Frensel, 3.I.1941, ...

handel in industriële diamant die moest worden voorbehouden voor de Duitse oorlogsindustrie, vertegenwoordigd door de Frankfurter Johann Karl Urbanek. Deze oud-medewerker van de Amsterdamse beurs voor industriële diamant werd door de *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse* gemachtigd om voorraden industriële diamant in België op te kopen⁴⁸. Urbanek was ook lid van de *Diamantkontrollestelle*. Dankzij de aangifte van 5 juli 1940 had hij daarom een gemakkelijke toegang tot de bestaande voorraden industriële diamant⁴⁹. Men sprak in dit verband over een ware “jacht op industriële diamant”⁵⁰. Wel moet er op worden gewezen dat het hier slechts in geringe mate ging om ontvreemding van joodse voorraden. Het leeuwendeel van de buit bestond uit diamanten van de *Forminière* of van ondernemingen die hun stocks aan deze firma hadden toevertrouwd. Urbanek betaalde 18 à 20 % van de geschatte waarde van de opgekochte partijen⁵¹. Voorraden die tijdens de vroege plunderingen door het *Devisenschutzkommando* werden aangelegd, kwamen eveneens in aanmerking om aan Urbanek te worden verkocht. Geslepen diamanten werden opgekocht door de Nederlandse afdeling van het Vierjarenplan dat onder het bevel stond van Kolonel Veltjens en in België werd vertegenwoordigd door Hans Plümer⁵². Hier was geen sprake van een “jacht” op de waren. Om verder goede diensten te kunnen bewijzen aan de Duitse industrie mocht het Antwerpse diamantcentrum in geen geval wegwijnen. Daarom moest de handelsactiviteit door een regelmatige verdeling van slijpbare ruwe diamant in stand worden gehouden.

De buit die uit de aangifte van 5 juli 1940 resulteerde, kon de Duitse autoriteiten in België echter niet bevredigen zolang het probleem van de naar Frankrijk gevluchte diamantairs niet was opgelost. Lemberg oogstte echter stilaan de vruchten van zijn charme-offensief. Vertegenwoordigers van het patronaat, maar ook het toekomstige hoofd van de Diamantcontrole, Joseph Dewyspelaere, kwamen bij hem aandringen om een middel te vinden om de in Frankrijk verzeilde stocks terug naar Antwerpen te brengen om er de diamantarbeider aan het werk te kunnen houden⁵³. In de herfst van 1940

48 Holstein aan *Devisenschutzkommando* Brussel, 7.V.1942 (FBDB, Map 262.10) : Deze Duitse waren centrale voor technische producten was een afdeling van het *Reichswirtschaftsministerium* en werd in juli 1944 overgenomen door de *Reichsstelle für Edelmetalle*.

49 Getuigenis Verstringen, 21.IX.1944.

50 SAM EMMERIK, *De Duitschers stalen voor miljarden Diamant te Antwerpen, tijdens de bezetting (De diamantnijverheid tijdens de bezetting)*, Antwerpen, 1945.

51 Rapport Reeder, *Tätigkeitsbericht Nr 21 der Militärverwaltung für die Zeit vom 1 September-Dezember 1942*, 31.XII.1942 (AN, Gruppe I, Referat 2, nr. AJ/40-4, 05).

52 CHAIM EVEN ZOHAR, *Diamonds - General developments*, (<http://www.diamondsinfo.com/bn1b.htm>) : De uiteindelijke bestemming van de geslepen diamant werd bepaald door de Duitse *Sachbearbeiter für die gesamten Diamantfragen*, Ministerialrat F. Kadgien, een persoonlijke raadgever van *Reichsmarschall Hermann Göring*, de chef van het Vierjarenplan.

53 Lemberg aan Holstein, 20.VII.1940 (AN, Gruppe I, Referat 2, nr. AJ/40-72-2).

- Johannes Karl Urbanek, vertegenwoordiger van de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RSTE). (Foto Ministerie van Financiën, Dienst van het Sekwester, FL 78.220, sekwester individuele onderrekeningen Frensel)

stuurde Lemberg een zending naar Frankrijk om er in de vrije zone verblijvende joodse diamantairs terug te halen. Zij werden naar verluidt op een 'vriendelijke' manier door de Duitse autoriteiten uitgenodigd huiswaarts te keren om er hun zaken te komen voortzetten⁵⁴. Dit was uitzonderlijk omdat vanaf 27 september 1940 de grenzen van de door de Duitsers bezette gebieden voor de overige joodse vluchtelingen gesloten waren. Lemberg beloofde dat de diamantairs ongestoord in België zouden kunnen voortwerken op voorwaarde echter dat ze hun namen, samen met de inventaris van hun waar zouden bekend maken. Dit was nodig "om een veilige doortocht te kunnen garanderen"⁵⁵. Om de twijfelaars te overtuigen werd het handelsverbod dat sinds de capitulatie van toepassing was, opgeheven. Althans voor wat een eerste periode betreft, hield Lemberg woord. Krachtens de verordening van OFK 672 *Aussenstelle Antwerpen* van 31 juli 1940 was het handelsverbod reeds opgeheven. De meeste niet-joodse en sommige joodse diamantairs keerden uit Frankrijk terug⁵⁶.

Verstrakking van het bewind, november 1940 – april 1942

Het succes van Lemberg maakte een geleidelijke verstrakking van de houding ten opzichte van de joodse diamantairs mogelijk. Toch hadden de Duitsers ook na de thuiskomst van de gevluchte diamantairs nog bezwaren tegen de definitieve uitschakeling van de joden in de diamantsector⁵⁷. In de ateliers moesten tal van kloveren en zagers hun opleiding vervolledigen voor zij de joden konden vervangen. Alvorens de staat van oorlog met de Verenigde Staten werd uitgevaardigd⁵⁸, kon ook groot voordeel worden gehaald uit de export van geslepen diamant, een markt die zo goed als exclusief in joodse handen was⁵⁹. Toch begon het anti-joods karakter van de Duitse maatregelen door te schemeren. De verstrakking was eveneens het gevolg van de recente evolutie in Duitsland zelf. In oktober en november 1941 had nazi-Duitsland zijn anti-joodse politiek herzien. Grensovergangen werden voor joden gesloten en de eerste deportaties vonden plaats. In januari 1942 werd op de conferentie van Wannsee gezocht naar een *Endlösung* voor het 'joodse probleem'⁶⁰.

Een eerste enigszins verholen anti-joodse maatregel betrof officieel de rationalisering van de diamanthandel. Het traditionele distributienet in Antwerpen werd gekenmerkt door het inschakelen van talrijke tussenpersonen tussen, enerzijds, de *sightholder* die bij de ruwdistributeur in Londen toegang kreeg en, anderzijds, de diamantbewerker aan

54 SAM EMMERIK, *De Duitsers...*

55 Nota Dewyspelaere: "Gevluchte diamantairs september 1940 - juni 1941", 27.IX.1940 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-345-4 a).

56 Lemberg aan Holstein: "Lagebericht Gewerbliche Wirtschaft, Diamanthandel und -Industrie in Antwerpen" (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

57 Nota Lemberg, 6.V.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

58 De staat van oorlog werd uitgevaardigd één dag na de Japanse aanval op Pearl Harbor op 7 december 1941.

59 Nota Frensel, 3.I.1941, ...

60 MICHAEL MARRUS, *The Holocaust...*, p. 27-28.

het andere uiteinde van het distributiekanaal. Londen maakte sinds de bezetting niet langer deel uit van het distributiecircuit en de *Forminière* onder Duitse controle beschikte over een distributiemonopolie in België. Bovendien moesten de kosten zo veel mogelijk worden gedrukt om een goedkope export naar Duitsland te kunnen waarborgen. Daarom moest er worden gesnoeid in het legertje makelaars en andere intermediairen die de winst systematisch afroonden. Ten tweede voerde Lemberg een licentieplicht in waardoor enkel personen met minstens tien jaar anciënniteit in de branche tot verdere uitoefening van hun activiteit werden toegelaten. De Duitsers wisten maar al te goed dat de meeste joden pas recent in Antwerpen waren aangekomen en dat bovendien 90 % van de diamanthandel in hun handen was. Deze schijnbare rationalisering was in werkelijkheid gericht tegen de joodse invloed binnen de sector ⁶¹.

De eerste verbeurdverklaringen betroffen voorlopig slechts de eigendommen van afwezige diamantairs die krachtens de verordening van 23 mei 1940 inzake het vijandelijk vermogen (*Feindvermögen*) reeds in het begin van de bezetting konden worden aangeslagen. Doch na de onderbroken poging van het *Devisenschutzkommando* om onmiddellijk de hand te leggen op de achtergelaten rijkdommen (zie hoger) verkoos het militair bestuur de door het Belgische gerecht aangestelde curatoren te tolereren. Gesprekken tussen *Gruppe I-Gewerbliche Wirtschaft* en *Gruppe XII-Feind- und Judenvermögen* met betrekking tot de liquidatie van het vermogen van gevluchte joodse diamantairs werden voor het eerst in februari 1941 gevoerd. Er moest een *Verwalter* worden aangesteld die het beheer van de vijandelijke vermogens zou overnemen van de Belgische curatoren ⁶². Lemberg hoopte dezelfde *Verwalter* te kunnen inschakelen voor het toekomstige beheer van de ‘joodse’ ondernemingen en patrimoniea. Hij drong met klem aan op de aanstelling van zijn kandidaat, William Frensel en oefende druk uit op zijn oversten om hem ook in de gelederen van de Diamantcontrole op te nemen. Michielsens, het hoofd van de Diamantcentrale was daar echter niet voor te vinden. In zijn ogen was Frensel een lastige pottenkijker. Secretaris-generaal Leemans ging echter akkoord met een bijzonder toezichtsmandaat van Frensel op de activiteiten van de Diamantcontrole ⁶³. Op 7 maart 1941 werd Frensel tot *Verwalter* aangesteld van een eerste groep “vijandelijke” firma’s. In de daaropvolgende maanden bleef de lijst van de te beheren vijandelijke vermogens alsmaar groeien ⁶⁴. Tussen april en november 1941 werden in samenwerking met het *Devisenschutzkommando* vijfhonderd *herrenlose* of vijandelijke kluizen opengebroken ⁶⁵. De gerecupereerde diamanten werden verkocht en de opbrengst, in naam van de recht-hebbende, gestort op geblokkeerde fiduciaire rekeningen bij de Westbank ⁶⁶. Ondertussen

61 *Collaborateurs en milliardien gestolen diamanten*, 1946, p. 12. : “Alle handelaars en makelaars werden uitgesloten ten bate van de kleine fabrikanten”.

62 Rapport OKVR Essen, 2.I.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-345/4b).

63 Holstein aan Lemberg, 14.II.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

64 *Gruppe XII* aan FK 520, 3.VI.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-345/4b).

65 Lemberg aan Frensel, 25.IV.1941 (AN, *Ibidem*).

66 Rapport *Ministerialrat* Friedrich en *Amtsrat* Theurich – *Rechnungshof* Berlijn, 10.I.1942 (BO, nr. 184/77.146, Map 3)

hadden ook heel wat Belgen gouden zaken gedaan door als schatters, intermediaren, verklikkers enz. op te treden.

Aan de oprichting van de Diamantcontrole (31 januari 1941) werd een tweede aangifteplicht verbonden die vanaf 20 februari 1941 zou ingaan. Dit was een voor de hand liggende maatregel wilde de Diamantcontrole een duidelijk beeld krijgen van de toestand binnen de sector. Voorraden, handelingen en transacties werden voortaan zorgvuldig opgetekend. Ongeveer 1650 fabrikanten, handelaars en arbeiders werden officieel ingeschreven op de lijsten van de Diamantcontrole. Kandidaten die niet over voorraden beschikten werden geweigerd⁶⁷. De Diamantcontrole zou getracht hebben deze regel te omzeilen, met name ten bate van joodse diamantairs, maar er werd meer dan eens bij Frensel verklikt. Anderzijds verwittigde de Diamantcontrole joden voor nakende Duitse maatregelen. De Duitse druk op de sector en dan vooral op de joden die hun waren niet hadden aangegeven werd gaandeweg verhoogd. Michielsens was niet te spreken over deze ontwikkeling en deed zijn beklag bij de Duitsers over de systematische afbouw van het vertrouwen in de Belgische diamantnijverheid. Hij eiste bovendien geschreven garanties van Lemberg ter bevestiging dat het aangegeven diamant niet zou worden verbeurd-verklaard en dat de ingeschreven bedrijven steeds een voorkeurbehandeling zouden krijgen⁶⁸. Op 12 juni 1941 ontving Michielsens de gevraagde garanties schriftelijk van Holstein⁶⁹. Ondertussen werd van de in kaart gebrachte diamantreserves 440.000 Kt ruwe diamanten onmiddellijk na aangifte door Urbanek geselecteerd en gereserveerd voor de *Reichstelle für Technische Erzeugnisse*⁷⁰.

De al bij al nog redelijk behoedzame diamantpolitiek van Lemberg en de *Gruppe I* werd grondig verstoord door interventies van Duitse overheden die de zienswijze van de *Militärverwaltung* niet deelden. De onenigheid tussen het *Devisenschutzkommando* en het militair bestuur bereikte een hoogtepunt toen men begon vast te stellen dat steeds meer kapitaalkrachtige joden het land uitvluchtten, vaak met reeds aangegeven diamantpartijen. Om de aderlating te stoppen werd door de *Gruppe I* een bewaargevingplicht voorbereid. Het *Devisenschutzkommando* was het met deze benaderingswijze niet eens en besloot eigenhandig twee razzia's uit te voeren in de beurslokalen. Hiervoor werd het bijgestaan door de SiPo-SD die naar verluidt bijzonder brutaal tekeer ging⁷¹. De eerste razzia op 18 augustus 1941 was tegen de Diamantkring gericht en de tweede op 6 oktober 1941 tegen de Beurs voor Diamanthehandel. De opbrengst van de razzia's was relatief bescheiden⁷² maar de dramatische herinnering aan deze brutale inval in de tempels van

67 *Collaborateurs...*, p. 18.

68 Michielsens aan Lemberg, 29.V.1941 (AN, *Gruppe I*, Referat 2, nr. A/40-72-2).

69 Holstein aan Michielsens, 12.VI.1941 (AN, *Ibidem*).

70 Rapport Reeder, *Jahresbericht der Militärverwaltung in Belgien und Nordfrankreich für das erste Einsatzjahr*, 15.VII.1941 (AN, *Gruppe I*, Referat 2, nr. A/40-7/01).

71 *Verklaring van getuigen - Herinnering aan den Duitschen inval in het handelslokaal van Antwerpsche Diamantkring op 18 augustus 1941* (DK).

72 Nota Meyer, *Devisenschutzkommando* Antwerpen, 31.X.1941 (BO, nr. 497/230.035, Map 1).

de diamanthandel blijft vandaag nog nazinderen en wordt vaak buiten alle proporties opgeblazen. Wat meestal niet is geweten, is dat de *Feldkommandantur* hier niet van op de hoogte werd gebracht. Razzia's onder de door het militair bestuur toegelaten diamantairs brachten de uitvoering van de deponeringsplicht in gevaar. Dat bestuur was nog steeds van mening dat de bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie enkel met de bereidwillige medewerking van de Belgische diamantairs mogelijk was. Met Razzia's vreesde men dat zelfs "*loyalen flämischen Diamantiers*" hun medewerking zouden opzeggen⁷³. Tegen het einde van de maand oktober 1941 stroomden inderdaad talrijke berichten binnen over de vlucht van rijke joodse diamantairs. De totale *Auswanderung* werd op 21 november 1941 geraamd op 15 en de diamantvlucht op 13.600 Kt⁷⁴.

Zoals reeds vermeld zocht de *Militärverwaltung* het probleem van de diamantvlucht op te lossen met een verplichte bewaargeving van de waren. De aangifteplicht van februari 1941 zorgde er voor dat de lokalisatie van de beoogde voorraden met zekerheid was vastgelegd. Op 15 november 1941 kon de Diamantcontrole dan overgaan tot het uitvoeren van een eerste bewaargevingplicht die enkel van toepassing was op geslepen diamant. Het in bewaring geven van ruwe diamant zou in maart 1942 volgen. Dit depot werd voorgesteld als een antwoord op de nationale behoefte de diamantindustrie in leven te houden door de diamantvlucht tegen te houden en moest ten laatste op 29 november 1941 in de Diamantclub plaatsvinden⁷⁵. Diamanten werden in verzegelde omslagen afgestaan met daarop de beschrijving van de inhoud en de handtekening van de eigenaar. In ruil hiervoor kreeg deze laatste een kwitantie waardoor hij verantwoordelijk bleef voor al wat er met de stenen gebeurde, ook in gevallen van nalatigheid door de bedienden. Sommige "betrouwbare" ondernemingen werden van bewaargeving vrijwaard⁷⁶. Die verplichte bewaargeving had een zeer ongunstig psychologisch effect. De al bij al nog vrij bevredigende activiteit binnen de sector werd plots stilgelegd. In de beurzen werd alle activiteit gestaakt⁷⁷. Ruwe diamant werd niet langer verwerkt omdat men vreesde dat de geproduceerde geslepen diamant op zijn beurt zou moeten worden ingeleverd⁷⁸. Nogmaals werden de Belgen, ditmaal door Lemberg, op het hart gedrukt dat deze maatregelen niet bestemd waren om beslagnames voor te bereiden⁷⁹. Al op 18 december 1941 liet de *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse* nochtans aan Holstein weten dat de depots van de Diamantcontrole in Antwerpen tegen januari 1942 moesten worden *sichergestellt* om ze dwangmatig aan Urbanek te verkopen. De noden van de Antwerpse diamantnijverheid wogen in de toenmalige stand van zaken niet op tegen de noden van de Duitse oorlogsindustrie. De *Reichsstelle* wilde onmiddellijk tot de keuring van de

73 Delius aan *Devisenschutzkommando*-Antwerpen, 6.IX.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-73-1a).

74 Lemberg aan Frensel, 21.XI.1941 (BO. 184/77.146. Map 1).

75 Omzendbrief Diamantcontrole, XI.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2* nr. AJ/40-72-2. 21).

76 Nota Lemberg, 10.X.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2. 10).

77 RUSSEL SHOR, *Connections A profile of diamond people and their history*, Ramat Gan, 1993, p. 66.

78 Nota *Diamanten*, s.d. (SOMA. SERA, nr. 552261, BV11/07-14).

79 Nota Lemberg, 10.X.1941 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

• William Frensel, *Verwalter* van de te liquideren joodse diamantondernemingen. Foto van december 1928. (Foto ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, Dienst Vreemdelingenzaken, dossier 689.144)

depots overgaan en kreeg hiervoor het akkoord van OKVR Jaeck, het hoofd van *Gruppe I* in Brussel ⁸⁰.

Met de eerste bewaargevingsplicht werd zowel door de Belgische als door de Duitse diamantautoriteiten gepoogd de toenemende diamantvlucht in te dijken. De hoge intrinsieke waarde van geslepen diamant maakte dat dit type diamant de voorkeur genoot bij vluchtelingen. Dit zou kunnen uitleggen waarom de verordening enkel geslepen diamant betrof. In januari 1942 echter werd er in Duitse kringen gedacht aan een uitbreiding van de bewaargevingsplicht naar ruwe diamant ⁸¹. Reeds van in het begin was dit plan verbonden aan de intentie om het in bewaring geven te laten volgen door een beslagname ⁸². Ditmaal was de diamantvlucht niet langer de beweegreden maar eerder het verdwijnen van diamanten in het zwarte circuit en het daaruit voortvloeiende verlies voor de oorlogsindustrie ⁸³. We zagen al hoe de fabrikanten de officiële verwerking van ruw meden om te voorkomen dat de geproduceerde geslepen diamanten gedeponeerd moesten worden. Het verplichte depot van ruwe diamant, boort, industriële diamant, poeder enz. werd uitgevaardigd op 17 maart 1942, uitvoerbaar ten laatste op 28 maart 1942 bij de Diamantcontrole ⁸⁴. De Duitsers hoopten zo de hand te kunnen leggen op 150 tot 200.000 Kt ⁸⁵. Op 13 april 1942 bleek er maar 88.000 Kt ruwe diamant gedeponeerd te zijn. De verkoop van de 69.000 Kt (joods aandeel : 41.500 Kt) geselecteerde industriële diamant ter bestemming van de Duitse oorlogsindustrie werd in juni 1942 uitgevoerd ⁸⁶. Net als in 1941 had deze maatregel tot gevolg dat een aantal – 75 volgens de Belgische inlichtingendiensten – joodse ingeschrevenen van de Diamantcontrole weigerden hun waar te deponeren en het land uitvluchtten ⁸⁷.

Het liquideren van de joodse diamantbedrijven, mei 1942 - augustus 1944

Bij nader inzicht strookte de uitvoering van de beroving van de joodse diamantondernemingen slechts zelden met de inhoud van de Duitse verordeningen. Om een vergelijking te maken tussen het verloop van de ‘ontjoodsing’ in de diamantnijverheid en andere sectoren zoals de textiel-, leder- of pelzenindustrie kan men zich niet baseren op de teksten van de verordeningen, waarvan de preciese uitvoeringsmodaliteiten niet gekend zijn. Over de exploitatie van die andere sectoren werden nog geen studies uitgevoerd. Men zou een beroep kunnen doen op het eindverslag van de *Gruppe XII*,

⁸⁰ RSTE aan Holstein, 18.XII.1941 (AN, *Ibidem*).

⁸¹ Holstein aan Michielsen, 7.I.1942 (AN, *Ibidem*).

⁸² Holstein aan *Gruppe I*, 21.I.1942 (AN, *Ibidem*) : Geheim ! “De beslagname moet wachten tot de verplichte depot van geslepen diamant en de uitbreiding tot ruwe diamant door de *Warenstelle* is uitgevoerd”.

⁸³ Holstein aan Michielsen, 1.IV.1942 (AN, *Gruppe I*, *Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

⁸⁴ Nota *Diamanten*, s.d. (SOMA. SERA, ...).

⁸⁵ *Gruppe I* aan Holstein, 19.I.1942 (AN, *Gruppe I*, *Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

⁸⁶ Rapport Reeder, *Tätigkeitsbericht Nr 20 der Militärverwaltung für die Zeit vom 15. März - 1.Juni 1942*, 15.VI.1942 (AN, *Gruppe I*, *Referat 2*, nr. AJ/40-4, N° 03).

⁸⁷ Nota *Diamanten*, s.d. (SOMA. SERA, ...).

maar OKVR Pichier, die het rapport opstelde, bleef echter vrij spaarzaam in zijn bespreking van die economische sectoren. Zijn uiteenzetting beperkte zich tot de effectieve liquidatie en was bovendien uitgesproken juridisch geïnspireerd. De datum van de effectieve liquidatie van de textiel-, leder- en pelsbedrijven zijn echter gekend: begin maart 1942⁸⁸. De diamantondernemingen werden pas 2 maanden later, op 30 april 1942 opgeheven. In deze sectoren, die samen 65 % uitmaken van het totaal van de geliquideerde joodse bedrijven, steunden deze uitvoeringsverordeningen echter op dezelfde verordening van 31 mei 1941. Het valt trouwens op dat, niettegenstaande de totnogtoe vrij onvolledige informatie, alle Duitse ingrepen (oprichting Warencentrale en Bedrijfs-groepering) in de diamantnijverheid merkbaar later dan elders werden uitgevoerd. De meest voor de hand liggende reden voor dit uitstel is de tijd die men nodig had om de bewaringsplicht voor te bereiden en uit te voeren. De bewaargeving was namelijk dé voorwaarde voor het welslagen van de liquidatie. Er werd terecht gevreesd dat alle voorraden bij het uitvaardigen van de liquidatieverordening zonder meer in het zwarte circuit zouden verdwijnen⁸⁹. In de andere sectoren was de kans op het doen verdwijnen van de koopwaar waarschijnlijk geringer. Diamanten daarentegen waren gemakkelijk te verbergen. De bewaargevingplicht, die verbonden was aan door de Duitsers voorgelogen garanties dat de gedeponeerde diamanten niet in beslag zouden worden genomen, bood een reële kans op succes. Andermaal werd gebruik gemaakt van het legalistische en bovendien Belgische karakter van de Diamantcontrole, maar ook van het persoonlijke prestige van Dewyspelaere om de joodse diamantairs te misleiden. Algemeen echter mag worden gesteld dat het belang van de diamantnijverheid voor Duitsland tot gevolg had dat deze langer dan andere sectoren van liquidatie gevrijwaard was gebleven.

Vanaf het ogenblik van de liquidatie van de joodse diamantbedrijven verschuift de controle over joodse diamantvoorraden van de bestuurders van de diamantnijverheid, vertegenwoordigd door de FK 520 en de *Gruppe I-Gewerbliche Wirtschaft* / afdeling *Steine und Erde* naar de administratie van het *Judenvermögen*, namelijk de *Gruppe XII* en de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. Het perfect op elkaar aansluiten van de bewaargevingplicht en de daarop volgende liquidatie wijst op een efficiënte samenwerking tussen de twee diensten. De uitvoerder van de anti-joodse maatregelen is echter dezelfde gebleven. De veelzijdige *Verwalter* en *Treuhänder* William Frensel bleef de onafwendbare vertrouwensman voor al wie belast werd met de anti-joodse politiek in de diamantnijverheid. Rond 17 april 1942 werd gezamenlijk door de *Gruppen I* en *XII* aan de joodse ondernemingen die bij de Diamantcontrole waren ingeschreven, medegedeeld dat zij vóór 1 juni 1942 zouden worden geliquideerd. Dit ging gepaard met een schrapping uit het handelsregister, uit de Diamantcentrale en uit de Diamantcontrole⁹⁰.

88 Rapport Pichier, ..., p. 39; MAXIME STEINBERG, *L'étoile et le fusil. La question juive 1940-1942*, Brussel, 1983, p. 57.

89 Holstein aan Michielsens, 1.IV.1942.

90 Nota Holstein, 17.IV.1942 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. A/J40 - 72-10b).

Op 30 april 1942 werd William Frensel officieel aangesteld tot *Verwalter* van de joodse diamantondernemingen. Dit mandaat kwam dus bovenop zijn vroegere mandaat als vereffenaar van de 'vijandelijke' diamantbedrijven die in de praktijk echter alle 'joodse' ondernemingen waren ⁹¹. Op basis van de lijsten van de Diamantcontrole werd een lijst van 1351 te liquideren joodse ondernemingen overgemaakt aan Frensel ⁹² waarvan er uiteindelijk 1271 werden geliquideerd ⁹³. Daarbij moeten ook nog de 700 gevluchte ondernemingen worden geteld waarvan het bestaan slechts werd ontdekt na het openbreken van kluizen. Dat brengt het totaal op ongeveer 2050 ondernemingen. Frensel recupereerde als *Verwalter* van de te liquideren ondernemingen de kwitanties die de eigenaars van de gedeponeerde diamanten op de Diamantcontrole hadden ontvangen. Vervolgens eiste Frensel de overgave van de gedeponeerde waren ⁹⁴. Het hoofd van de Diamantcontrole, Joseph Dewyspelaere, trachtte zich alsnog tegen deze praktijken te verzetten. Hij eiste een schriftelijke bevestiging van de Duitse autoriteiten dat Frensel wel de officiële *Verwalter* van joodse ondernemingen was en dat men zich aan zijn bevelen diende te onderwerpen ⁹⁵. Deze bevestiging werd hem op 22 mei 1942 door Holstein bezorgd ⁹⁶.

Nadat de diamanten uiteindelijk door de Diamantcontrole waren vrijgegeven, werden de geslepen diamanten naar hun waarde geschat en vervolgens verkocht aan Plümer van het Vierjarenplan in den Haag. Plümer beschikte echter niet over de nodige middelen om de diamanten op te kopen. Het geld werd voorgeschoten door Gustaaf Breugelmans. Als tegenpartij kreeg Breugelmans de toelating partijen voor zich te nemen tegen 18 tot 22 % van de prijs om ze vervolgens met een hoge winst te verkopen ⁹⁷. Michielsens vond dit een niet te overzien verlies voor de Belgische diamantnijverheid, vooral in tijden van algemene diamantschaarste ⁹⁸. Steunend op de waarde die de oorspronkelijke eigenaars hadden opgegeven voor de diamanten die zij bij de Diamantcontrole hadden gedeponerd, bedroeg de volledige buit 38.927.597,00 Belgische Frank ⁹⁹. De verkoopprijs (8.569.800,59 frank.) die door Plümer en Urbanek werd betaald, werd door Frensel op fiduciaire rekeningen bij de *Westbank* in Antwerpen gestort. De "arische" diamantairs kregen hun waar in de loop van 1943 terug ¹⁰⁰.

Nauwelijks was de liquidatie van de joodse ondernemingen afgehandeld of er kon met de massale deportatie worden aangevangen. Het nut van de joodse diamantairs voor de

91 Pichier aan Jaeck, 26.V.1942 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40 - 72-10g).

92 Lijsten (MF, BTG., nr. C12 "Liquidation Postliste").

93 Rapport Pichier, ...

94 MEZ en Diamantcentrale: Verklaring van deponering van Geslepen Diamant (BO. 497/201.386).

95 Diamantcontrole aan Holstein, 21.V.1942 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40 - 72-10k).

96 Holstein aan Diamantcentrale, 22.V.1942 (AN, *Ibidem*).

97 Getuigenis Verstringen (BO, nr. 497/230.035, Map 2).

98 Michielsens aan Holstein, 1.II.1943 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40 - 72-10k).

99 Van Ginniken aan Pranger, Lijsten van de door Frensel opgeëiste depots (MF, Sekwester. nr. 12, F-1154 "Frensel").

100 Nota voor Krijgsauditeur Schoonen, 25.V.1945, ...

Duitse oorlogsindustrie kon hun instandhouding blijkbaar niet langer rechtvaardigen. Net als in Duitsland en Polen, waar joden slavenarbeid in sleutelindustriële verrichtten en waar de mobilisatie van de spoorwegen voor deportatie strategisch uiterst ongelegen viel, was de drang naar de vernietiging van het jodendom niet te stuiten ¹⁰¹.

Nochtans werd niet iedereen onmiddellijk gedeporteerd en de Duitsers zullen nog een ultieme poging ondernemen om de laatste rijkdommen uit de resterende joden te persen. De boortschaarste in eigen land had de Nederlandse kopers in de zomer van 1942 in toenemende mate naar Antwerpen gedreven zodat de prijzen op de zwarte markt pijlsnel stegen. De boort in Antwerpen werd te duur voor Frensel en hij zocht naar een oplossing voor dit probleem. Hij vond ze bij joden die hem om bescherming tegen de deportatie verzochten. Op voorstel van Frensel besloot het *Sicherungs-Hauptamt* in Berlijn joden die er nog in slaagden minstens 100 Kt diamant, goud of Portugese, Zweedse of Zwitserse valuta ter waarde van 50.000 Zwitserse frank te bezorgen, voorlopig voor 6 à 8 weken niet te deporteren. Men wees erop dat dit systeem in Nederland zeer gunstige resultaten had opgeleverd. De operatie zou een veertiental dagen duren waarna de “*Evakuierung abgeschlossen sein soll*” ¹⁰².

De joden kochten de diamanten bij collaborateurs – waaronder Breugelmans – die astronomische prijzen vroegen. In sommige gevallen ontvingen zij slechts waardeloos poeder of stof. Frensel aanvaardde het goed en leverde het vervolgens terug aan Breugelmans die het opnieuw verkocht. Dit procédé werd herhaald tot het patrimonium van de diamantair uitgeput was, en waarna dan de deportatie volgde ¹⁰³. De “actie” verliep zoals gewent. In één maand leverden 34 families nog ongeveer 4000 Kt die door Urbanek werden gekocht. Vermoedelijk rond het einde van oktober 1942 werden de meesten uiteindelijk gevat en weggevoerd ¹⁰⁴.

Een aantal partijen diamanten die nog voor het uitbreken van de vijandelijkheden aan banken waren verpand, werden reeds in 1941 als vijandelijk vermogen aangeslagen. Panden of depots van niet gevluchte joodse diamantairs ontsnapten echter evenmin aan Frensel. In tegenstelling tot de bij de Diamantcontrole in beslag genomen diamanten was Frensel in deze zaak verplicht de “dagprijs” of reële waarde voor de diamanten neer te tellen. Ook moesten eerst de uitstaande schulden van de eigenaars worden afgelost. Dit was ook zo gebeurd bij de liquidatie van de in 1940 bij de Amsterdamse Bank voor België in pand gegeven ‘vijandelijke’ diamanten. Frensel maakte in 1943 ook de inventaris op van de goederen die hij met de medewerking van het *Devisenschutzkommando* sinds april 1941 aan de talrijke kluisen en brandkasten van de geliquideerde joodse diamant-

101 MICHAEL MARRUS, *The Holocaust...*, p. 29.

102 Holstein aan Jaeck, 4.IX.1942 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. A1/40 - 72-10F).

103 SAM EMMERIK, *De Duitschers...*

104 Verhoor Verstringe, 19.X.1945 (BO, nr. 497/230.035, Map 3).

- Gustaaf Breugelmans en Generaal Ittinger, Duits hoogwaardigheidsbekleder in de provincie Antwerpen in de slijperij Breugelmans.
(Foto AUDITORAAT GENERAAL, 311B49, Breugelmans, Zaak 557/97)

bedrijven had onttrokken. Honderdzesendertig brandkasten en 1497 kluisen werden tot en met 6 april 1943 door Frensel opengebroken¹⁰⁵. Omdat de eigenaars van sommige kluisen of brandkasten zich echter al in Mechelen bevonden om te worden gedeporteerd, was Frensel verplicht ze in de Dossin-kazerne nog over sleutels en codes te verhoren. Joden die door het *Devisenschutzkommando* werden betrap op overtredingen tegen de deviezenverordeningen (in de diamantsector betrof dit diamantvlucht en -ontduiking) werden meteen in een *Wehrmacht*gevangenis gestopt en ter beschikking gesteld van de SD voor deportatie. Het *Devisenschutzkommando* verzekerde er zich echter van dat deze joden eerst het formulier *Anmeldung Judischen Vermögens* invulden en hun bezittingen overmaakten. Tussen het *Devisenschutzkommando* en het militair bestuur bestond een akkoord over de bestemming van de gevatte diamanten. Alle in het kader van strafzaken in beslaggenomen diamantproducten werden uiteindelijk onder toezicht van de *Treuhandgesellschaft* door Frensel verzilverd. Ook hier werden de klassieke verkoopkanalen gebruikt¹⁰⁶. De gehanteerde prijzen waren dezelfde als voor de door de *Militärverwaltung* geliquideerde goederen, namelijk die van 10 mei 1940. Een vermeerdering met 10 % werd voorzien ten bate van de verklikkers die de zaken aanbrachten bij het *Devisenschutzkommando*¹⁰⁷. Diamanten die nog niet waren verkocht, werden na het volbrengen van de deportatie op vraag van OKVR Pichier voor rekening van de *Treuhandgesellschaft* eveneens aan Frensel toevertrouwd. Toen mocht worden verondersteld dat het gevaar voor diamantvlucht was geweken, was meteen de belangrijkste activiteit van het *Devisenschutzkommando* afgelopen¹⁰⁸. Later vorderde de *Treuhandgesellschaft* de opbrengst van Frensel op om de individuele onderrekeningen de crediteren¹⁰⁹. Op 25 mei 1943 was deze overheveling volbracht¹¹⁰.

Een laatste afronding van de roof kon plaatsvinden dankzij de goede samenwerking met andere Duitse diensten die na het beëindigen van de deportatie op het achtergebleven joodse patrimonium aasden. Het *Reichsministerium für den besetzten Ostgebiete* (RmfbO) haalde in het kader van de zgn. *Möbelaktion* de woningen van gedeporteerde joden leeg en legde waardevolle voorwerpen ter keuring aan het kantoor Frensel voor. Tijdens deze rooftochten trof datzelfde ministerie pandbriefjes aan van de Openbare Kas van Lening in de Venusstraat 13 te Antwerpen. Dr. Eberhard Ammerman, de opvolger van Frensel, liet de panden ophalen en het geld dat nodig was om de schuld af te lossen werd door het kantoor Frensel voorgeschoten. Het is niet duidelijk of het hier om diamanten dan wel om edelmetalen en juwelen ging¹¹¹.

105 Rapport Frensel, 6.IV.1943 (BO, nr. 497/230.035, Map 1).

106 Holstein aan *Devisenschutzkommando*, ...

107 Getuigenis Verstringen, ...

108 Nota, 1.III.1943 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

109 Rapport, 4.III.1943 (BO, nr. 497/194.609).

110 SFBDaan BTG, 12.III.1943 (BO, nr. 497/194.609) : In de marge in potlood : "Alle waarde-objekten werden aan Frensel uitgeleverd. Er blijft bij de SFBDA niets meer in depôt. Get. Pichier - 25 mei 1943".

111 Verhoor Verstringe, 19.X.1945, ...

Frensel overleed op 17 mei 1944 en het kostte het militair bestuur enige moeite een plaatsvervanger te vinden. Men mag niet vergeten dat Frensel, naast zijn dubbel mandaat als *Verwalter* van zowel het joods als het vijandelijk vermogen, binnen het kader van de diamantnijverheid ook nog benoemd was tot alleenverdelers van diamanten voor de *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse* en voor het Vierjarenplan (mei-juli 1943)¹¹². Dit veelzijdige profiel van Frensel werd na zijn dood opgesplitst. De keuze van een *Bevollmächtigter der Reichsstelle* viel uiteindelijk op de vroegere medewerker van Lemberg, de *Stellvertreter* van de *Gruppe I en Referat* in de diamantaangelegenheden KVR Karl Holstein¹¹³. Als *Verwalter* van joodse diamantondernemingen, op dat ogenblik herleid tot een administratieve aangelegenheid in de schoot van de *Treuhandgesellschaft*, werd de boekhouder van Frensel, Dr. Ammermann uit Keulen aangesteld.

De laatste maatregelen tegen de nog aanwezige joodse diamantairs dateren van oktober 1942. Toen werden de laatsten onder hen voor deportatie gevat. In mei 1943 begon Frensel met het opstellen van de eindbalans van de roofoperatie en in juli – augustus 1944 werd de inhoud van de rekeningen van de *Westbank* overgeheveld naar rekeningen van de *Treuhandgesellschaft* bij de *Société française de Banque et Dépôt*. Op dat ogenblik stonden de geallieerde troepen als het ware reeds voor de deur. Eind augustus 1944 verhuisden de *Gruppe XII* en de *Treuhandgesellschaft* hun diensten naar Baden-Baden in Duitsland. De rekeningen bij de *Westbank* en de *Société française* werden niet afgesloten en de fondsen werden niet mee naar Duitsland genomen. “Für den Fall einer Störung im Clearing” klonk het officieel bij de *Kommissar* bij de Nationale Bank die deze fondsen als manipulatiefonds nodig had. Het verzilveren en overhevelen van de fiduciaire rekeningen zou trouwens nog maanden in beslag genomen hebben en hiervoor was het te laat. Men verwachtte bovendien dat de banken zich hiertegen zouden verzetten. Het geld bleef met andere woorden in België. Wél werden een aantal loten diamanten en ook speciën door de *Société française* overgemaakt aan Pichier die ze naar Duitsland verzond¹¹⁴.

In de beschikbare bronnen worden talrijke cijfers vermeld. Meer dan eens gaat het om voorbeelden of enkele goed gedocumenteerde maar geïsoleerde transacties: stortingen, aangiftes of depots die geenszins volledig zijn. Rekening houdend met de talloze beheerskosten, commissielonen, honoraria, taksen, bankkosten, fraudes, winsten, enz. blijkt het schetsen van een betrouwbaar globaal beeld een uitermate hachelijke onderneming. De werkelijke tol die de joodse diamantairs betaalden onder de Duitse bezetting zal daarom wellicht nooit worden achterhaald. Dit neemt niet weg dat een aantal goed becijferde bronnen konden worden gebruikt om een aantal hoofdstukken van de roof

112 *Kommissarische Reichsbeauftragte für Technische Erzeugnisse* Gez. Wolff aan Frensel, 20.V.1943 (AN, *Gruppe I, Referat 2*, nr. AJ/40-72-2).

113 Nota Forkel, 23.VI.1944 (AN, *Ibidem*).

114 Nota over de evacuatie van de door de BTG beheerde waarden naar het *Reich* (MF, Sekwest, DG).

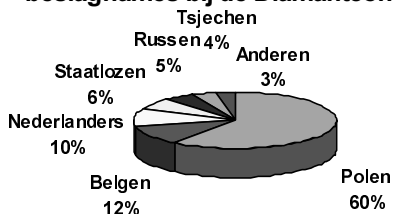
van de joodse diamantairs in kaart te brengen. Vooral in het kader van de algemene overheveling tussen 17 juli en 29 augustus 1944 van de fiduciaire rekeningen van de *Westbank* naar de *Société Française de Banque et Dépôts* werden overzichtelijke balansen opgemaakt. Een voorlopig en zeker onvolledig bedrag van 50.000.000,- toenmalige Belgische frank kan echter met veel voorbehoud tot indicatie dienen om een grootteverhouding vast te leggen. Dit bedrag betreft dan enkel de officieel vastgelegde roof. Wat op de zwarte markt geschiedde kan enkel via deducties - bijvoorbeeld door de verrijking van bepaalde collaborateurs na te gaan - worden ingeschat. Eén collaborateur streek tijdens de duur van de bezetting het tienvoudige van voormeld bedrag op. De vraag blijft echter steeds welk aandeel van deze winst de 'joodse' diamanten betrof.

Over de herkomst van de titularissen van de geblokkeerde rekeningen bij de *Westbank* vermoedde Frensel dat 60 à 70 % Pools moest zijn¹¹⁵. Eigen berekeningen bevestigden de bevindingen van Frensel (Figuur 2). De Poolse joden waren niet enkel de grootste groep in het algemeen, maar vormden ook de belangrijkste groep binnen elk van de drie belangrijkste beroepscategorieën: de makelaars, de handelaars en de bewerkers of fabrikanten. Onder deze beroepscategorieën lijken op basis van hun ondernemingskapitaal de makelaars de minst begunstigen te zijn geweest. Zesentachtig procent van hun ondernemingen beschikten niet eens over een werkingskapitaal. In tegenstelling met anderen vluchtten de meeste makelaars na de Duitse inval ook niet naar het buitenland. Men vond ze vooral terug aan de Belgische kust ten westen van Oostende (De Panne) of in Antwerpen. De Belgen zijn de tweede belangrijkste groep onder de slachtoffers. Zij vertegenwoordigen 16,3 % van de schrappingen uit het handelsregister. Dit is opvallend als men weet dat slechts 5 % van de totale joodse bevolking de Belgische nationaliteit had verworven. Enige sociale differentiatie is hier wellicht niet weg te denken. De grootste groep Belgen vindt men bij de handelaars terug, een beroepscategorie die duidelijk welstellender was dan de makelaars, maar die vooral bestond uit een talrijke 'middenklasse'.

115 Frensel aan Pichier, 28.I.1943 (BO, nr. 497/230.035, Map 3).

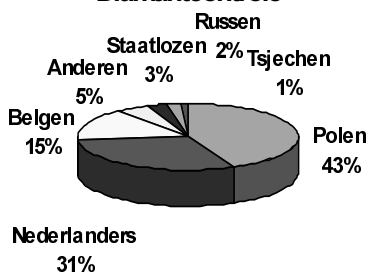
Figuur 2

Verdeling van de onderrekeningen op basis van beslagnames bij de Diamantcontrole

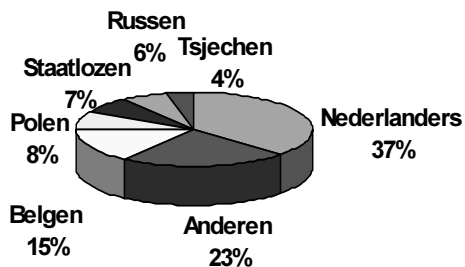
Figuur 3

Verdeling van de inhoud van de onderrekeningen "Diamantcontrole"

Figuur 4

Gemiddeld aandeel v/d roef per titularis van elke nationaliteit

Het gros van de roof werd uitgevoerd ten nadele van de Polen (Figuur 3). Dit is het logische gevolg van hun numeriek overwicht in het staal. Proportioneel echter blijkt heel duidelijk de suprematie van vooral de Nederlandse joden. (Het gewicht van de 'anderen' in figuur 4 is te wijten aan één zeer belangrijke post van een Boliviaanse diamantair). Opvallend is ook dat de Nederlandse joden vooral onder de makelaars te vinden waren. Dit kan de beperkte middelen van de overige makelaars alleen nog benadrukken en zou het besluit van OKVR Pichier zijn eindverslag van de *Gruppe XII* kunnen bevestigen. Hij stelde dat er in België enkel nog armtierige Oost-Europese diamantairs overbleven na de vlucht van de diamantsector naar Frankrijk ¹¹⁶. Er blijft ons de bewerkers te bespreken. In tegenstelling met de eerste indruk moet men zich daar geen arbeiders in loonverband bij voorstellen maar eerder gespecialiseerde zelfstandige diamantbewerkers die hun opdrachten ontvingen van fabrikanten. Sommigen waren zelf fabrikanten. Gemiddeld was deze bewerkster de meest kapitaalkrachtige onder de drie bestudeerde beroeps categorieën. Als men het beschikbare cijfermateriaal echter van dichterbij bekijkt, merkt men dat het meeste kapitaal in tegenstelling met de handelaars geconcentreerd was bij een relatief kleine groep bewerkers of liever fabrikanten. De cijfers die konden gedistilleerd worden uit de analyse van de roof geven een beeld weer van de toenmalige samenstelling van het wereldje van de Antwerpse joodse diamantairs.

VI. Besluit

Het Belgische diamantcentrum was op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog uitgegroeid tot het belangrijkste ter wereld. Deze situatie was in grote mate te danken aan joodse immigranten die een uitgebreid internationaal netwerk van contacten onderhielden, een belangrijke voorwaarde voor de uitbouw van een dynamische import-export. De Duitse bezetter koesterde een bijzondere belangstelling voor deze industrie omdat zij industriële diamanten opleverde voor bepaalde toepassingen in de wapenindustrie en ook sierdiamanten die konden verkocht worden tegen harde buitenlandse valuta. Deze valuta dienden op hun beurt om andere vitale grondstoffen aan te kopen voor de Duitse oorlogsindustrie. Een gespecialiseerd ambtenarenteam kreeg de opdracht om de Belgische diamantnijverheid onder Duitse controle te plaatsen. Hierbij werd het echter geconfronteerd met een pijnlijk dilemma. Professionele ervaring, geprivilegieerde banden met het buitenland, het vertrouwen van de banken enz. waren typisch joodse troeven die de andere diamantairs ontbeerden. Plannen om de joodse invloed uit de Belgische industrie te weren, brachten een optimale bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie in het gedrang. De wijze waarop dit dilemma werd opgelost is de kern van de problematiek die ons hier interesseert.

116 Rapport Pichier, ...

In een eerste fase van de bezetting verkozen de Duitsers het dilemma naast zich neer te leggen om voorrang te verlenen aan de economische imperatieven. Een eerste motief voor deze benadering werd geleverd door de diamantairs die naar Zuid-Frankrijk waren gevlucht. Om de in Frankrijk verzeilde diamantvoorraden te recupereren waren de Duitsers bereid om de geldende anti-joodse beschikkingen te negeren. In tegenstelling met andere gevluchte joden werden de joodse diamantairs uitgenodigd met hun diamanten huiswaarts te keren. Een tweede motief was de vrees voor de verdwijning van de begeerde voorraden in het zwarte circuit of voor een nieuwe emigratie. Om het vertrouwen van zowel de Belgische diamantmiddens als van de gevluchte diamantairs te winnen, moesten radicale ingrepen voor een 'vriendelijke' aanpak plaatsmaken. De beslagnames van diamanten als *Spar- und Mangelgüter* door het *Devisenschutzkommando* werden daarom onderbroken en anti-joodse maatregelen in de diamantsector uitgesteld.

Het *Devisenschutzkommando* bood enige weerstand tegen de alleenheerschappij van de referendarissen van de *Militärverwaltung* over de diamantsector en was voorstander van een veel hardere aanpak van de joodse diamantairs. Gaandeweg werd een modus vivendi bereikt waarbij het militair bestuur zorgde voor de sturing van de diamantnijverheid (lees : de bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie) en het *Devisenschutzkommando* voor al wat aan het militair bestuur ontsnapte. Uiteindelijk convergeerde het product van beider activiteiten bij de *Verwalter Frensel* en de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. Na deze aanvankelijke rooffase verkoos de *Militärverwaltung* het probleem stapsgewijs te benaderen. De eerste stap bestond uit het verplicht aangeven van de bestaande voorraden. Een deel van deze diamanten werd onder dwang verkocht aan de vertegenwoordigers van de Duitse oorlogsindustrie. De overige diamanten moesten worden gedeponeerd bij de Diamantcontrole. Tenslotte werden de joodse diamantondernemingen geliquideerd en werden de eigenaars gedeporteerd. Niets stond dan nog een regelrechte beslagname van de gedeponeerde diamanten in de weg. Waren de vroege stappen (aangifte en depot) bewust ondernomen met het oog op de daarop volgende beslagname ? Het bleek niet mogelijk die schijnbaar onverbiddelijke logica met de geraadpleegde documenten te staven. Richtlijnen uit Berlijn waren bijzonder schaars en de kans dat opportunistisch werd gereageerd op de zich voordoende situaties lijkt reëel. Talrijke documenten evoceren eerder de grote angst voor de *Auswanderung* als hoofdmotief voor het geleidelijk aan banden leggen van de diamantnijverheid. De kennis die werd opgedaan bij de aangifteplicht droeg niettemin bij tot het scheppen van een stevige basis voor de uitvoering van een inbewaaregvingplicht. Men misbruikte in feite het traditionele vertrouwen in de diamantinstellingen dat vooral onder de joden heerste.

Gaandeweg kende de sturing van de diamantnijverheid door de *Gruppe I* een merkbare verstrakking. Het charme-offensief werd duidelijk afgeblazen. De reden hiervoor moet worden gezocht in het vervullen van de voorwaarden die aanvankelijk werden gesteld : recuperatie van de stocks uit het buitenland, registratie en daarna verplichte

inbewaargeving van de voorraden. Vervolgens kwam men als het ware in een spiraal terecht. De verplichte inschrijving en het depot van diamanten, die precies bedoeld waren om diamantvlucht en –ontduiking in de kiem te smoren, hadden tot gevolg dat het wantrouwen onder diamantairs groeide en het verhoopde effect van deze maatregelen uitbleef. Bovendien werd het vertrouwen van de sector kwijtgespeeld omwille van het brutale optreden van het *Devisenschutzkommando* bij de razzia's in de beurslokalen. Economische maatregelen die in de werkelijkheid vooral joden troffen waren echter niet het monopolie van het *Devisenschutzkommando*. Zo was bijvoorbeeld de uitsluiting van de makelaars en andere tussenpersonen een beslissing van Lemberg. Ging het hier om een zuivere rationaliseringsmaatregel of een verholen anti-joodse maatregel? Waarschijnlijk zijn beide uitgangspunten correct en speelde Lemberg handig in op het bestaan van het alom heersend anti-joods discours en op de aanwezigheid van een verzwakte groep burgers die daarom gemakkelijk getroffen kon worden, als dit economisch opportuun werd geacht.

Globaal bekeken kan worden gesteld dat de economische politiek van het militair bestuur na november 1940 een sterker anti-joods karakter vertoonde dan tijdens het charme-offensief. Nog steeds echter schrokken de Duitsers ervoor terug om de joden zonder méér uit te schakelen. Het gevolg hiervan was dat de liquidatie van de joodse diamantondernemingen (31 mei 1942) pas twee maanden na die van lotgenoten uit andere sectoren werd doorgevoerd. Met andere woorden moest een anti-joodse maatregel – de liquidatie – worden uitgesteld om een economische maatregel – de hieraan voorafgaande depotplicht – een kans op succes te gunnen. Er werd aangetoond dat dit uitstel geen geïsoleerd feit was, zodat ondubbelzinnig de invloed van de economische prioriteiten op de toepassing van de anti-joodse politiek in de Belgische diamantnijverheid kan worden bevestigd. Het is overigens niet uitgesloten dat de niet te onderschatten invloed van de *Société Générale* op de diamantinstellingen bijdroeg tot het afremmen van de uitvoering van de Duitse plannen. Wellicht konden sectoren die deze invloed misten minder verweer bieden.

Vanaf 31 mei 1942 werden de activiteiten van zowel de Belgische als de Duitse 'diamantautoriteiten' tot zo goed als niets herleid. De diamantnijverheid was 'ontjoodst' en alle niet-zwarte voorraden opgeëist. In deze periode deed zich een verschuiving voor van de controle over het patrimonium van de joodse diamantairs. Deze werd onttrokken aan het besturingskader van de diamantnijverheid en toevertrouwd aan de *Treuhandgesellschaft*, een aparte structuur, in het leven geroepen om het vijandelijke en joodse vermogen ter beschikking te stellen van het Derde Rijk.

De samenwerking tussen de referendarissen voor economische sturing die behoorden tot de *Gruppe I* en de verantwoordelijken van de *Gruppe XII-Treuhandgesellschaft* verliep uitstekend. Opvallend is vooral dat de elkaar opvolgende maatregelen bijzonder goed op elkaar waren afgestemd. Bovendien werd zowel bij de exploitatie van de diamantnijverheid als bij de uitvoering van de roof op de joodse diamantairs tijdens de hele

duur van de bezetting vertrouwd op één en dezelfde persoon : William Frensel. Hij cumuleerde mandaten van de *Diamantkontrollestelle*, de Diamantcontrole, de *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse*, het Vierjarenplan en was *Verwalter* voor zowel vijandelijk als joods vermogen. Deze verstrengeling van de economische en de anti-joodse belangen in de persoon van de belangrijkste uitvoerder bevestigt de uitstekende samenwerking van de verantwoordelijken voor de beide politieken. De analyse van de beroving van de joodse diamantairs produceert met andere woorden het beeld van een symbiotische verhouding tussen de economisch-strategische en de anti-joodse politiek. Geen van beide heeft de bovenhand op de andere. Economische imperatieven kregen aanvankelijk de voorrang. Vervolgens wonnen anti-joodse beschouwingen geleidelijk aan gewicht. Deze evolutie is niet volkomen vreemd aan de algemene evolutie van de Duitse aanwezigheid in België. Gaandeweg ontstonden duidelijk wederkerige beïnvloedingspatronen.

* ERIC LAUREYS (°Antwerpen, 1962) is licentiaat in de hedendaagse geschiedenis (VUB, 1995). Hij publiceerde over de Belgische aanwezigheid in Iran, de crisis van het Iraanse klerikale regime en de westerse beeldvorming over de Islam. Vanaf 1996 is hij verbonden aan het SOMA. Hij bereidt een doctoraat voor over de evolutie van de Belgische diamantnijverheid tussen het interbellum en de jaren zestig.

Bibliografische wijzer

GERARD AALDERS, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, 1999. • FERNAND BAUDHUIN, *L'économie belge sous l'occupation 1940-1944*, Brussel, 1945. • JEAN-FRANÇOIS BERGIER, *La Suisse et les transactions sur l'or pendant la Seconde Guerre Mondiale. Rapport intermédiaire Commission Indépendante d'Experts Suisse – Seconde Guerre Mondiale*, Bern, 1998. • FRANK CAESTECKER, *Ongewenste Gasten - Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren*, Brussel, 1993. • *Collaborateurs en milliards gestolen diamanten*, 1946. • COMMISSION ON JEWISH ASSETS IN SWEDEN AT THE TIME OF THE SECOND WORLD WAR, *The Nazigold and the Swedish Riksbank, Interim report*, Stockholm, 1998. • ALBERT DE JONGHE, "L'établissement d'une administration civile en Belgique et dans le nord de la France. La discussion finale au quartier-général du Führer, le 12 juillet 1944", in *Bijdragen-Cahiers*, 1970, nr. 1, p. 67-129. • SAM EMMERIK, *De Duitschers stalen voor miljarden Diamant te Antwerpen, tijdens de bezetting (De diamantnijverheid tijdens de bezetting)*, Antwerpen, 1945. • CHAIM EVEN ZOHAR, *Diamonds - General developments*, (<http://www.diamondsinfo.com/bn1b.htm>). • J. GÉRARD-LIBOIS & J. GOTOVITCH, *L'an 40. La Belgique occupée*, Brussel, 1971. • PIM GRIFFIOEN & RON ZELLER, "La persécution des juifs en Belgique et aux Pays-Bas pendant la Seconde Guerre Mondiale. Une analyse comparative", in *Bijdragen-Cahiers*, 1998, nr. 5, p. 73-132. • RAOUL HILBERG, *The destruction of the European jews*, New York, 1985. • LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991. • IAN KERSHAW, *The nazi dictatorship*, London, 1985. • I. KOCKELBERGH, E. VLEESCHDRAGER & J. WALGRAVE, *The Brilliant story of Antwerp diamonds*, Deurne, 1992. • DIRK LUYTEN, *Burgers boven elke verdenking Vervolging van de economische collaboratie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1996. • MICHAEL MARRUS, *The Holocaust in History*, London, 1989. • ALBERT MICHELSSEN, *De syndicale beweging in het diamantbedrijf*, Antwerpen, 1953. • PATRICK NEFORS, *De Galopin-doctrine, de Emissiebank en de industriële "collaboratie" in de Tweede Wereldoorlog*, Doctoraal proefschrift KULeuven, 1999. • LIEVEN SAERENS, "De Belgische publieke opinie tegenover joden 1933-1940", in *Spiegel Historiae*, 1986, nr. 5. • EPHRAÏM SCHMIDT, *Geschiedenis van de joden in Antwerpen in woord en beeld*, Antwerpen, 1994. • JEAN-PHILIPPE

SCHREIBER, "L'attitude des juifs en Belgique face au nazisme : Le boycottage économique (1933-1939)", in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925 / 1945*, Brussel, 1994, p. 79-100. • JEAN-PHILIPPE SCHREIBER, *L'immigration juive en Belgique du Moyen-Âge à la Première Guerre Mondiale*, Brussel, 1993. • ISRAËL SHIRMAN, "Een aspekt van de Endlösung. De economische plundering van de joden in België", in *Bijdragen-Cahiers*, 1974, p. 163-182. • RUSSEL SHOR, *Connections. A profile of diamond people and their history*, Ramat Gan, 1993. • WILLIAM SLANY, *U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations With Argentina, Portugal, Spain, Sweden, and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury. Supplement to Preliminary Study on U.S. and Allied Efforts To Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II (Eizenstat report)*, Washington, VI.1998. • MAXIME STEINBERG, *L'étoile et le fusil. La question juive 1940-1942*, Brussel, 1983. • PATRICK TEURFS, *Het Duits Militair Bestuur tijdens de Tweede Wereldoorlog in België en Noord-Frankrijk Een beschrijving en analyse van de structuur en de bevoegdheden vanuit militair-organisatorisch oogpunt*, Licentiaatsverhandeling UG, 1997. • J.M.L. VAN BOCKXMEER, P.C.A. LAMBOO & H.A.J. VAN SCHIE, *Onderzoeksgids Archieven Joodse Oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van joden in Nederland in de periode 1940-1987*, Den Haag, 1998. • A.J. VAN DER LEEUW, "Die Aktion Bozenhardt & Co.", in *Studies over Nederland in oorlogstijd*, 1972, Deel 1. • RUDI VAN DOORSLAER, *Kinderen van het getto – joodse revolutionairen in België (1925-1940)*, Antwerpen, 1996. • RUDI VAN DOORSLAER, "Les enfants du ghetto, l'immigration juive communiste en Belgique et la quête de la modernité 1925-1940", in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925-1945*, Brussel, 1993, p. 59-77. • ETIENNE VERHOEYEN, *België Bezet 1940-1944. Een synthese*, Brussel, 1993. • MARTINE VERMANDERE, *Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerksbond van België*, Antwerpen, 1995. • EDDY VLEESCHDRAGER, *Hardheid 10 Diamant Geschiedenis-bewerking-handel*, Deurne, 1995. • JAN WALGRAVE, *Diamantclub van Antwerpen 100*, Antwerpen, 1993. • W. WARMBRUNN, *The German occupation of Belgium, 1940-1944*, New York, 1993.

Archiefwijzer

Antwerpse Diamantkring-Antwerpen (DK)

Getuigenis : "Herinnering aan den Duitschen inval in het handelslokaal van Antwerpsche Diamantkring op 18 augustus 1941"

Archives Nationales-Parijs (AN)

AJ/40 -1 Taakverdeling Duitse staf 30 juni 1943/Telef. repert. MV
AJ/40 -2 *Tätigkeitsberichte*
AJ/40 -3 *Tätigkeitsberichte*
AJ/40 -4 *Tätigkeitsberichte*
AJ/40 -5 *Tätigkeitsberichte*
AJ/40 -6 *Tätigkeitsberichte*
AJ/40 -7-7 Plan voor het eindverslag van de MV
AJ/40 -72 *Pierres Précieuses*
AJ/40 -73 *Pierres Précieuses*
AJ/40 -7-14g *Geschäftsbericht über das 1. und 2. Geschäftsjahr der BTG SPRL
Brüssel, Cantersteen 47 vom 12.10.1940-31.12.1942*

Auditoraat Generaal-Brussel (AG)

557/797 Zaak "G. Breugelmanns"

Bestuursafdeling Oorlogsslachtoffers - Brussel (BO)

123/201.386 *Questions Israélites*
184/77.146 *Juifs. Liquidation des diamantaires*
497/230.035 *Affaire Frensel – Diamantkontroll*
497/194.609 *Devisenschutzkommando*
497/201.386 *Documentation 'Diamants'*

497/208.040 *Rapports des enquêtes*
429/232.679 *Rapport Reeder Tätigkeitsberichte*
497/31.259 *Registre accusations Devisenschutzkommando*

Ministerie van Financiën - Brussel

Brüsseler Treuhandgesellschaft (BTG)
Nr. 88 / C12 Diamant *Diamant Akte II, Januar 1944*
Nr. 88 / C12 Diamant *Liquidation postlisten Gewerbliche Wirtschaft*
Nr. 88 / C12 Diamant *Individuele formulieren – schorsing uit het handelsregister*
Dossier 232 *Juifs - coffres-forts pris en location dans les banques*
Dienst van het Sekwester
Ennemi 12 / Brüsseler Treuhandgesellschaft *Direction générale*
Ennemi 12 / Brüsseler Treuhandgesellschaft F.1154 / Frensel
Ennemi 2413/B / W. Frensel (Sekwester Antwerpen)

Federatie der Belgische Diamantbeurzen – Antwerpen (FBDB)

Map “262.10.” *Duitse correspondentie*
Map “Raad van XX”. *Restitutieaangelegenheden*

Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij – Brussel (SOMA)

SERA (Belgische inlichtingendiensten) Nr. 5561 *Bundel B VII / 07-14 Diamanten.*
GRMA *Schlussbericht Gruppe XII Feind- und Judenvermögen.*

Gebruikte Afkortingen

BTG *Brüsseler Treuhandgesellschaft*
FK *Feldkommandantur*
MEZ *Ministerie van Economische Zaken*
MV *Militärverwaltung*
MR *Ministerialrat*
OFK *Oberfeldkommandantur*
RmfBO *Reichsministerium für den besetzten Ostgebiete*
RSTE *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse*
SFBD *Société Française de Banque et Dépôt*
SD *Sicherheitsdienst*
SiPo *Sicherheitspolizei*
AG *Auditoraat Generaal*
AN *Archives Nationales te Parijs*
BO *Bestuursafdeling voor Oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu.*
DK *Diamantkring*
FBDB *Archief van de Federatie der Belgische Diamantbeurzen*
MF *Ministerie van Financiën*
Sekwester *Dienst van het Sekwester, Bestuur van de BTW, Registratie en Domeinen bij het Ministerie van Financiën*
SERA *Service de Renseignements et d'Action*
SOMA *Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij*